

Τίτλος πρωτοτύπου:

Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*
κεφ. I, Soziologische Grundbegriffe

Η παρούσα έκδοση επιδοτήθηκε από το ίδρυμα Inter Nationes.

© Copyright 1997: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ
Ζ. Πηγής 3, 106 78, Αθήνα
Τηλ. 33.00.348

MAX WEBER

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Εισαγωγικό δοκίμιο: MARIANNE WEBER

Μετάφραση
ΜΙΧ.Γ.ΚΥΠΡΑΙΟΣ

Θεώρηση μετάφρασης
ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΜΕΪΝΤΑΝΗ

Επιστημονική εποπτεία
ΚΟΣΜΑΣ ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ

ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ
1997

τέτοιες περιπτώσεις πρέπει να υποχωρήσει η ικανοποίηση της ανάγκης για περισσότερη εκλαΐκευση.

Για τον όρο «κατανόηση» πρβλ. τη *Γενική Ψυχοπαθολογία* του K. Jaspers (επίσης μερικές παρατηρήσεις του H. Rickert στη 2η έκδ. των *Ορίων της φυσικοεπιστημονικής κατασκευής της έννοιας*, 1913, σελ. 514-523 και προπάντων τις σχετικές απόψεις του G. Simmel στα *Προβλήματα της Φιλοσοφίας της Ιστορίας*). Μεθοδολογικά παραπέμπω κι εδώ, όπως συχνά έκανα πριν σε άλλα έργα, στον τρόπο εργασίας του F. Göttl στο έργο του *Η Εξουσία του Λόγου*, το οποίο είναι βέβαια γραμμένο με κάπως δύσκολα κατανοητό τρόπο και η σκέψη του δεν είναι παντού πλήρως ολοκληρωμένη. Από ουσιαστική άποψη παραπέμπω προπάντων στο ωραίο έργο του F. Tönnies *Κοινότητα και Κοινωνία* και ακόμη στο ιδιαίτερα παραπλανητικό βιβλίο του R. Stammler *Οικονομία και Δίκαιο σύμφωνα με την υλιστική αντίληψη της ιστορίας και στην κριτική που έκανα για το βιβλίο αυτό στο «Αρχείο των Κοινωνικών Επιστημών», XXIV, (1907 [«Ges. Aufs. zur Wissenschaftslehre», 4η έκδοση, σελ. 291 επ.]), η οποία περιέχει πολλές βασικές ιδέες που αναλύω στη συνέχεια. Στο παρόν έργο αποκλίνω από τη μέθοδο του Simmel (στο *Κοινωνιολογία και Φιλοσοφία του Χρήματος*) με τη σαφή διάκριση που εισάγω μεταξύ αποδιδόμενου νοήματος και αντικειμενικά ισχύοντος νοήματος, έννοιες που ο Simmel όχι μόνο δεν διακρίνει πάντα, αλλά και που συχνά συγχέει σκόπιμα.*

1. Έννοια της Κοινωνιολογίας και του «νοήματος» της κοινωνικής πράξης

Η κοινωνιολογία (με την έννοια που χρησιμοποιείται εδώ η εξαιρετικά πολυσήμαντη αυτή λέξη) είναι μια επιστήμη, η οποία επιδιώκει την ερμηνευτική κατανόηση της κοινωνικής πράξης και, με τον τρόπο αυτό, την αιτιώδη εξήγηση της πορείας της και των συνεπειών της. Με τον όρο «πράξη» εννοούμε εδώ μια ανθρώπινη συμπεριφορά (αδιάφορο αν είναι εξωτερική ή εσωτερική ενέργεια, παράλειψη ή ανοχή), αν, και στο βαθμό που, ο δρων ή οι δρώντες συνδέουν με την πράξη αυτή ένα υποκειμενικό νόημα. Με τον όρο όμως «κοινωνική πράξη» εννοούμε μια τέτοια πράξη η οποία, σύμφωνα με το νόημα που της αποδίδουν ο δρων ή δρώντες, αναφέρεται στη συμπεριφορά άλλων δρώντων και προσανατολίζεται κατά την πορεία της προς αυτήν.

I. Μεθοδολογικές βάσεις

1. «Νόημα» είναι εδώ το νόημα το οποίο είτε: α) αποδίδεται πράγματι, αα) σε ιστορικά δεδομένη περίπτωση από ένα δρώντα, ή αβ) κατά μέσο όρο και κατά προσέγγιση σε δεδομένο πλήθος περιπτώσεων από τους δρώντες, είτε: β) αποδίδεται υποκειμενικά σε έναν εννοιακά κατασκευασμένο καθαρό τύπο από τον υποθετικό δρώντα ή τους υποθετικούς δρώντες. Και όχι κάποιο αντικειμενικά «σωστό» ή μεταφυσικά θεμελιωμένο «αληθινό» νόημα. Σε τούτο συνίσταται η διάκριση των εμπειρικών επιστημών της πράξης: της Κοινωνιολογίας και της Ιστορίας, απ' όλες τις δογματικές επιστήμες: Νομική, Λογική, Ηθική, Αισθητική, οι οποίες επιδιώκουν να διακριβώσουν στα αντικείμενά τους το «ορθό» και ισχύον» νόημα.

2. Τα όρια ανάμεσα στη νοηματική πράξη και στην απλώς ανακλαστική (όπως θα την ονομάσουμε εδώ) και μη-συνδεόμενη με ένα υποκειμενικά αποδιδόμενο νόημα συμπεριφορά, είναι εντελώς ρευστά. Ένα πολύ σημαντικό τμήμα κάθε κοινωνιολογικά σημαντικής συμπεριφοράς, ιδιαίτερα η καθαρά παραδοσιακή πράξη (πρβλ. επ.), βρίσκεται στα όρια ανάμεσα στις δύο. Η νοηματική, δηλ. η κατανοήσιμη, πράξη σε περιπτώσεις ψυχοφυσικών διαδικασιών είναι εντελώς ανύπαρκτη, και σε άλλες μπορεί να διαγνωσθεί μόνο από ειδικούς. Μυστικιστικές διαδικασίες και, ως εκ τούτου, διαδικασίες μη ανακοινώσιμες κατά κατάλληλο τρόπο μέσω του λό-

γου, δεν είναι κατανοητές σ' εκείνους που δεν έχουν πρόσβαση σε τέτοια βιώματα.

Απεναντίας, δεν είναι προϋπόθεση της κατανοησιμότητας μιας πράξης η ικανότητά μας να την παράγουμε από ιδιαίτερες εμπειρίες, όμοιες με αυτές του πράτοντος: «δεν χρειάζεται να είναι κανείς Καίσαρ για να κατανοήσει τον Καίσαρα». Η πλήρης «δυνατότητα αναβίωσης» είναι σημαντική για την ενάργεια της κατανόησης, όχι όμως απόλυτος όρος για την ερμηνεία του νοήματος. Κατανοήσιμα και μη κατανοήσιμα συστατικά στοιχεία μιας διαδικασίας είναι συχνά ανάμεικτα και συνδεδεμένα μεταξύ τους.

3. Κάθε ερμηνεία, όπως γενικά κάθε επιστήμη, επιδιώκει την «ενάργεια». Η ενάργεια της κατανόησης μπορεί να έχει είτε: α) ορθολογικό χαρακτήρα (δηλ. λογικό ή μαθηματικό χαρακτήρα), είτε β) συναισθητικό χαρακτήρα «αναβίωσης» (συγκινησιακό, δεκτικό καλλιτεχνικών βιωμάτων).

Ορθολογικά εναργές στο πεδίο του πράττειν είναι προπάντων αυτό που γίνεται διανοητικά κατανοητό με πληρότητα και διαφάνεια στη νοηματική του αλληλουχία.

Συναισθησιακά εναργές είναι στο πεδίο του πράττειν αυτό που αναβιώνεται τέλεια στην ήδη βιωθείσα συναισθηματική του αλληλουχία. Ορθολογικά κατανοητές (δηλ. εδώ τέτοιες που να επιτρέπουν άμεση και σαφή σύλληψη του νοήματός τους), και μάλιστα σε μέγιστο βαθμό, είναι οι νοηματικές αλληλουχίες που βρι-

σκονται μεταξύ τους σε σχέση μαθηματικών ή λογικών προτάσεων.

Κατανοούμε με πλήρη σαφήνεια τι σημαίνει το να έχει κάτι νόημα, όταν χρησιμοποιεί κανείς στη σκέψη ή στην επιχειρηματολογία του την πρόταση $2 \times 2 = 4$ ή το πυθαγόρειο θεώρημα, ή όταν πραγματοποιεί «ορθά» (σύμφωνα με το δικό μας τρόπο σκέψης) ένα λογικό συλλογισμό. Το ίδιο κι όταν κανείς, από δεδομένα της εμπειρίας που ισχύουν για μας ως γνωστά και από δεδομένους σκοπούς, συνάγει τις συνέπειες που προκύπτουν (σύμφωνα με τις εμπειρίες μας) σε σχέση με το είδος των χρησιμοποιούμενων μέσων.

Κάθε ερμηνεία μιας ορθολογικά προσανατολισμένης σκόπιμης πράξης κατέχει –ως προς την κατανόηση των χρησιμοποιηθέντων μέσων– το ύψιστο μέτρο ενάργεια. Όχι με την ίδια ενάργεια αλλά, ωστόσο, με επαρκή για την ανάγκη μας για εξήγηση ενάργεια, κατανοούμε ακόμα και τέτοιες πλάνες (συμπεριλαμβανομένων των «περιπλοκών ενός προβλήματος») στις οποίες εμείς οι ίδιοι υποκειμέθα, ή πλάνες των οποίων τη γένεση μπορεί κανείς να αναβιώσει συναισθησιακά. Μερικούς από τους τελικούς «σκοπούς» και μερικές από τις «αξίες» προς τις οποίες μπορεί να είναι προσανατολισμένη η πράξη ενός ανθρώπου, σύμφωνα με την εμπειρία, απεναντίας, δεν είμαστε συχνά σε θέση να τις κατανοήσουμε με πλήρη ενάργεια, αλλά μόνον κατά περίπτωση να τις συλλάβουμε διανοητικά. Από την άλλη πλευρά, όμως, όσο πιο ριζικά αποκλίνουν από τις δικές μας τελικές αξίες, τόσο πιο δύσκολο μας είναι να

τις καταστήσουμε κατανοητές αναβιώνοντάς τις συναισθαντικά δια της φαντασίας.

Ανάλογα με τις περιστάσεις, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση οφείλουμε να ακούμαστε να ερμηνεύουμε τέτοιες αξίες μόνο διανοητικά, ή, όταν τούτο αποτυγχάνει, οφείλουμε απλώς να τις δεχθούμε ως δεδομένα γεγονότα. Τότε μπορούμε, όσο είναι δυνατό, να κάνουμε κατανοητή την πράξη, που έχει για ελατήριό της τέτοιες αξίες, με διανοητική ερμηνεία ή με οποιαδήποτε κατάλληλη, κατά προσέγγιση συναισθαντική α-γαβίωση των διαφόρων σημείων της πορείας της. Εδώ, για ανθρώπους στους οποίους είναι απρόσιτες τέτοιες αξίες, ανήκουν π.χ. πολλές ακραίες θρησκευτικές εκδηλώσεις ή εκδηλώσεις ιδιαίτερου αλτρουισμού. Επίσης, μερικά είδη ακραίου ορθολογιστικού φανατισμού («ανθρώπινα δικαιώματα») προκαλούν δυσκολίες να κατανοηθούν από τους ανθρώπους εκείνους που αποκρούουν ριζικά τέτοιες απόψεις. Όσο περισσότερο μας είναι προσιτά, τόσο εναργέστερα μπορούμε να αναβιώσουμε συγκινησιακά διάφορα πάθη, όπως π.χ. αγωνίας, οργής, φιλαντίας, φθόνου, ζήλειας, αγάπης, ενθουσιασμού, υπερηφάνειας, εκδικητικότητας, ευσέβειας, αυτοπροσφοράς, κάθε είδους επιθυμίας, κι έτσι να κατανοήσουμε (από την άποψη της έλλογης πράξης για ένα σκοπό) την ανορθολογική συμπεριφορά που προκύπτει από τις αντιδράσεις αυτές. Ακόμη και όταν υπάρχουν τέτοιες συγκινήσεις σ' ένα βαθμό έντασης που υπερβαίνει απόλυτα τις δικές μας δυνατότητες, μπορού-

με σε σημαντικό βαθμό να κατανοήσουμε το νόημά τους με συναισθησιακή αναβίωση του νοήματός τους, και να σταθμίσουμε διανοητικά τις επιδράσεις τους στην κατεύθυνση και στην επιλογή των μέσων της πράξης.

Για την τυποποιούσα επιστημονική θεώρηση, ερευνώνται και αναπτύσσονται όλες οι ανορθολογικές νοηματικές αλληλουχίες της συμπεριφοράς, που προσδιορίζονται συγκινησιακά και επιδρούν στην πράξη, κατά τον πλέον εποπτικό τρόπο, ως «αποκλίσεις» από μια κατασκευασμένη καθαρά ορθολογική κατά το σκοπό πορεία της. Α.χ. για την εξήγηση ενός «χρηματιστηριακού πανικού» είναι σκόπιμο να διαπιστωθεί πρώτα ποια θα ήταν η υποθετική πορεία της πράξης, χωρίς να έχει δεχθεί την επίδραση ανορθολογικών παρορμήσεων, και έπειτα να εισαχθούν οι ανορθολογικές συνιστώσες, ως «διαταράξεις» της υποθετικής πορείας της. Παρόμοια, σε μια πολιτική ή στρατιωτική ενέργεια είναι σκόπιμο να προσδιορίσουμε πρώτα πώς θα ήταν η πορεία της πράξης με δεδομένη τη γνώση όλων των περιστάσεων και των προθέσεων όσων συνέπραξαν, και με την υπόθεση ότι η επιλογή των μέσων έγινε από αυτούς με αυστηρά ορθολογικά κατά το σκοπό κριτήρια, σύμφωνα με την κατά την κρίση μας ισχύουσα εμπειρία. Μόνο με τον τρόπο αυτό είναι δυνατός ο αιτιώδης καταλογισμός των «αποκλίσεων» στις ανορθολογικότητες, οι οποίες τις προσδιορίζουν. Η κατασκευή μιας πράξης αυστηρά ορθολογικής κατά το σκοπό χρησιμεύει λοιπόν σε τέτοιες περιπτώσεις στην κοινωνιολογία (λόγω της ενάρχειας της κατανόησής της και της έλλειψης αμφι-

σημίας που συνοδεύει τον ορθολογισμό της) ως τύπος («ιδεότυπος»), για να κατανοήσει την πραγματική πράξη, η οποία επηρεάζεται από κάθε είδους ανορθολογισμούς (πάθη, πλάνες), ως «απόκλιση» από την αναμενόμενη πορεία μιας ορθολογικής συμπεριφοράς.

Μόνο από την άποψη αυτή και γι' αυτούς τους λόγους μεθοδολογικής σκοπιμότητας, είναι η μέθοδος της κατανοούσας κοινωνιολογίας «ορθολογική». Φυσικά, δεν είναι επιτρεπτό όμως η διαδικασία αυτή να ερμηνευτεί διαφορετικά, σαν «ρασιοναλιστική» προκατάληψη της κοινωνιολογίας, αλλά μόνο να θεωρηθεί ως μεθοδολογικό μέσο και, άρα, όχι σαν πίστη στην πραγματική επικράτηση των ορθολογικών στοιχείων πάνω στην ανθρώπινη ζωή. Γιατί, πάνω στο ζήτημα κατά πόσο στην πραγματικότητα οι ορθολογικές σταθμίσεις προσδιορίζουν την πραγματική πράξη και κατά πόσο δεν την προσδιορίζουν, δε μας λέει τίποτε το παραπάνω μεθοδολογικό μέσον. (Ότι υπάρχει όμως ο κίνδυνος ρασιοναλιστικών ερμηνειών εκεί που δεν έχουν θέση, δεν μπορεί κανείς να το αρνηθεί. Όλη η πείρα, δυστυχώς, που έχουμε επιβεβαιώνει την ύπαρξη αυτού του κινδύνου).

4. Διαδικασίες και αντικείμενα «δίχως υποκειμενικό νόημα» παρατηρούνται σε όλες τις επιστήμες της ανθρώπινης συμπεριφοράς, και θεωρούνται σαν κίνητρο, αποτέλεσμα, υποστήριξη ή παρεμπόδιση της ανθρώπινης πράξης. Ο όρος «δίχως υποκειμενικό νόημα» δεν ταυτίζεται με τον όρο «άψυχο» ή «μη ανθρώπινο». Κά-

θε τεχνούργημα, π.χ. μια «μηχανή», μπορεί να ερμηνευτεί και να κατανοηθεί μόνο από το νόημα που προσέδωσε (ή ήθελε να προσδώσει) στην κατασκευή και χρησιμοποίηση αυτού του προϊόντος η ανθρώπινη πράξη (που μπορεί να κατευθύνεται σε εξαιρετικά διαφορετικούς σκοπούς). Χωρίς συσχέτιση με το νόημα αυτό, το τεχνούργημα μένει εντελώς ακατανόητο. Εκείνο λοιπόν που μπορεί να γίνει κατανοητό στο τεχνούργημα αυτό είναι η ανάφορα της ανθρώπινης πράξης σε αυτό, είτε ως «μέσου» είτε ως «σκοπού», που είχαν υπόψη τους οι πράττοντες και είχαν προσανατολίσει σε αυτόν τη συμπεριφορά τους. Μόνο με τις κατηγορίες αυτές είναι δυνατόν να επιτευχθεί κατανόηση τέτοιων αντικειμένων. Απεναντίας, μένουν δίχως υποκειμενικό νόημα (Sinnfremd) όλες οι διαδικασίες και οι καταστάσεις — έμψυχες, άψυχες, εξωανθρώπινες, ανθρώπινες — στις οποίες δεν έχει αποδοθεί νοηματικό περιεχόμενο, εφόσον δε βρίσκονται με την πράξη σε σχέση «μέσου» και «σκοπού», αλλά αποτελούν μόνο το κίνητρό της, την υποστήριξη ή την παρεμπόδιση της. Η πλημμύρα του Dollart*, το έτος 1277, είχε (ίσως) «ιστορική» σημασία ως κίνητρό μερικών μεταναστεύσεων αξιολογής ιστορικής σπουδαιότητας. Η ανθρώπινη θνησιμότητα και ο οργανικός κύκλος γενικά της ζωής, από την αβοήθητη νηπιακή μέχρι τη γερóντική ηλικία, αποκτά φυσικά

* Σ.τ.Μ.: Πρόκειται για έναν κόλπο στη Βόρεια Θάλασσα, που πλημμύρισε σε μια περιοχή στις Κάτω Χώρες.

πρώτης γραμμής κοινωνιολογική σημασία με τους διάφορους τρόπους με τους οποίους η ανθρώπινη πράξη προσανατολίσθηκε και προσανατολίζεται σε αυτήν. Μια άλλη πάλι κατηγορία αποτελούν οι μη δυνάμενες να κατανοηθούν εμπειρικές προτάσεις για την πορεία ψυχικών και ψυχοφυσιολογικών φαινομένων (όπως η κόπωση, η άσκηση, η μνήμη κλπ.· επίσης όπως π.χ. και τυπικές περιπτώσεις ευφορίας σε μερικές μορφές ασκητείας, τυπικές διαφοροποιήσεις στις αντιδράσεις των ατόμων, σύμφωνα με το ρυθμό αντίδρασης, το είδος, την ακρίβεια κλπ.). Σε τελική ανάλυση όμως η πραγματική κατάσταση είναι η ίδια, όπως και σε άλλα δεδομένα που δεν είναι κατανοητά: όπως το άτομο με την πρακτική συμπεριφορά του, έτσι και ο κοινωνιολόγος με την κατανούσα έρευνά του οφείλουν να παίρνουν υπόψη τα φαινόμενα αυτά ως «δεδομένα» τα οποία μπορεί να υπολογίσει κανείς ως ενδεχόμενα.

Η μελλοντική έρευνα είναι δυνατόν να έχει την ικανότητα να ανακαλύψει μη κατανοήσιμες κανονικότητες που ενυπάρχουν σε συμπεριφορές με ιδιαίτερο νόημα, μολονότι έχουν επιτευχθεί μέχρι τώρα λίγα στην κατεύθυνση αυτή. Έτσι, π.χ. οι διαφορές στη βιολογική κληρονομική σύσταση (των «φυλών») θα έπρεπε να εξετάζονται από την κοινωνιολογία ως «δεδομένα», κατά τον ίδιο τρόπο όπως τα φυσιολογικά γεγονότα της ανάγκης για διατροφή, ή της επίδρασης των γηρατειών στις πράξεις. Τούτο θα συνέβαινε εάν και εφόσον είχαμε στατιστικά σημαντική κατάδειξη της επίδρασής τους στο είδος της κοινωνιολογικά σημαντικής συμπε-

ριφοράς, δηλ. ιδιαίτερα της κοινωνικής πράξης, στον τρόπο που αυτή αναφέρεται σ' ένα νόημα. Και η αναγνώριση της αιτιώδους σημασίας τέτοιων παραγόντων, φυσικά, δε θα άλλαζε ούτε στο ελάχιστο το καθήκον της κοινωνιολογίας (και γενικά των επιστημών της ανθρωπίνης πράξης), που είναι να κατανοήσει ερμηνευτικά τις πράξεις που προσανατολίζονται σ' ένα νόημα. Το αποτέλεσμα θα ήταν μόνο να εισαγάγουμε μερικά μη κατανοήσιμα δεδομένα στις σχέσεις τους με άλλα υποκειμενικά κατανοήσιμα ελατήρια σε μερικά σημεία, όπως αναφέραμε παραπάνω. Έτσι πρέπει να κατανοηθούν οι τυπικές σχέσεις ανάμεσα στη συχνότητα ορισμένων κατευθύνσεων της πράξης προς σκοπούς, ή του βαθμού της τυπικής ορθολογικότητας με τον κρανιακό δείκτη, ή το χρώμα του δέρματος, ή οποιεσδήποτε άλλες φυσιολογικές κληρονομικές ιδιότητες.

5. Κατανόηση μπορεί να σημαίνει: 1) την έμπρακτη (Σ.τ.Μ.: άμεσα διαπιστώσιμη) κατανόηση (aktuelles Verstehen) του υποκειμενικού νοήματος μιας πράξης (που περιλαμβάνει και τις γλωσσικές εξωτερικεύσεις). «Κατανοούμε» π.χ. με άμεση διαπίστωση το νόημα της πρότασης $2 \times 2 = 4$, το οποίο ακούμε ή διαβάζουμε (ορθολογική, άμεσα διαπιστώσιμη κατανόηση ιδεών). Επίσης, κατανοούμε μια έκρηξη οργής που εκδηλώνεται με έκφραση του προσώπου, επιφωνήματα ή άλογες κινήσεις (άλογη, άμεσα διαπιστώσιμη κατανόηση παθών). Ακόμη, μπορούμε να κατανοήσουμε με παρόμοιο τρόπο διαπίστωσης τη συμπεριφορά ενός ξυλοκόπου, ή

οποιοδήποτε που πιάνει τη λαβή της πόρτας για να την κλείσει, ή όποιου σκοπεύει ένα ζώο με το όπλο (ορθολογική, άμεσα διαπιστώσιμη κατανόηση συμπεριφοράς). Ακόμη όμως κατανόηση μπορεί να σημαίνει: 2) την εξηγούσα κατανόηση (erklärendes Verstehen). «Κατανοούμε» από τα κίνητρό του με ποιο νόημα συνδέει κάποιος την πρόταση $2 \times 2 = 4$ που εκφράζει ή γράφει και που τον έκανε να τη διατυπώσει τώρα και με αυτές τις συνθήκες. Η κατανόηση με την έννοια αυτή λαμβάνει χώρα, εάν συσχετίσουμε το νόημα της πράξης μ' έναν εμπορικό λογαριασμό, με μια επιστημονική απόδειξη, μ' έναν τεχνικό υπολογισμό ή με μια άλλη πράξη στα πλαίσια της οποίας «ανήκει» η εν λόγω πρόταση· δηλ., η ορθολογική κατανόηση του ελατηρίου μιας συμπεριφοράς συνίσταται στη σχέση της μ' ένα κατανοητό σε μας νόημα. Κατανοούμε το κόψιμο των ξύλων ή τη σκόπευση με όπλο όχι μόνο έμπρακτα (με άμεση διαπίστωση), αλλά και από το κίνητρό της, όταν ξέρουμε ότι ο ξυλοκόπος κόβει ξύλα για να εισπράξει αμοιβή, ή για δικές του ανάγκες, ή για την ψυχαγωγία του (ορθολογική κατανόηση)· ή για να «ξεθυμάνει» από την οργή του (ανορθολογική κατανόηση)· ή όταν ένα πρόσωπο σκοπεύει με το όπλο, ύστερα από παράγγελμα να πυροβολήσει σαν μέλος εκτελεστικού αποσπάσματος, ή για να καταπολεμήσει τον εχθρό (ορθολογική περίπτωση), ή για να εκδικηθεί (από συγκινησιακή παρόρμηση και άρα έχουμε ανορθολογική περίπτωση). Τέλος, κατανοούμε την οργή από το κίνητρό της, εάν ξέρουμε ότι προκλήθηκε από ζήλεια, πληγωμένη περηφάνεια, προ-

σβολή τιμής (δηλ. προσδιορίζεται συγκινησιακά και άρα σύμφωνα με το κίνητρό της είναι ανορθολογική). Όλες οι παραπάνω περιπτώσεις αποτελούν αλληλουχίες νοήματος (sinnzusammenhänge), των οποίων την κατανόηση θεωρούμε ως μια εξήγηση (Erklären) της πραγματικής πορείας της πράξης. Έτσι, για μια επιστήμη που ασχολείται με το νόημα της πράξης, «εξήγηση» σημαίνει σύλληψη της νοηματικής αλληλουχίας. (Για την αιτιώδη σημασία αυτής της «εξήγησης», βλ. παρακάτω, αριθ. 6). Σε όλες τις περιπτώσεις αυτές, ακόμη και στις παρορμήσεις, το υποκειμενικό νόημα του συμβάντος, μαζί με τη σχετική αλληλουχία του νοήματος, το χαρακτηρίζουμε ως αποδιδόμενο νόημα. (Τούτο συνεπάγεται απομάκρυνση από τη γλωσσική συνήθεια, η οποία μιλάει για «απόδοση μιας πρόθεσης» με αυτή την έννοια μόνο στην περίπτωση που πρόκειται για πράξη, η οποία είναι ορθολογική και έχει σκόπιμα επιδιωχθεί.

6. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, κατανόηση σημαίνει την ερμηνευτική σύλληψη: α) του πραγματικά αποδιδόμενου νοήματος σε κάθε επιμέρους περίπτωση (σε ιστορική έρευνα), ή β) του κατά μέσοι όροι και κατά προσέγγιση αποδιδόμενου νοήματος (σε κοινωνιολογική μαζική έρευνα), ή γ) του αποδιδόμενου νοήματος ή της νοηματικής αλληλουχίας για τον επιστημονικά κατασκευασμένο («ιδεοτυπικά») καθαρό τύπο (ιδεατό τύπο) ενός συνήθους φαινομένου. Τέτοιες ιδεοτυπικές κατασκευές είναι π.χ. οι έννοιες και οι «νόμοι» της καθαρής οικονομικής θεωρίας. Αναπαριστούν ποια πορεία

θα ακολουθούσε μια ανθρώπινη συμπεριφορά, διαμορφωμένη με ορισμένο τρόπο, εάν ήταν αυστηρά ορθολογική κατά το σκοπό, αδιατάρακτη από πλάνες και παρορμήσεις, και εάν προσανατολιζόταν εντελώς και σαφώς σ' ένα μόνο σκοπό (τον οικονομικό). Η πραγματική συμπεριφορά ακολουθεί αυτή την πορεία, όπως έχει κατασκευασθεί στον ιδεατό τύπο, μόνον σε σπάνιες περιπτώσεις (στο χρηματιστήριο), και τότε ακόμη μόνον κατά προσέγγιση. (Για το σκοπό τέτοιων κατασκευών, βλ. το Δοκίμιο του συγγραφέα στο «Archiv für Sozialwissenschaft», XIX, σελ. 64 επ., και στις *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 4η έκδ., σελ. 190 επ., και παρακάτω αριθ. 11).

Κάθε ερμηνεία επιδιώκει οπωσδήποτε την ενάργεια. Αλλά μια νοηματική ερμηνεία, όσο εναργής κι αν είναι, δεν μπορεί να αξιώσει, για το λόγο αυτό, ότι είναι και η ερμηνεία που έχει αιτιώδη ισχύ. Από την άποψη αυτή, παραμένει πάντα μόνο μια ιδιαίτερα εναργής αιτιώδης υπόθεση, για τους εξής λόγους: α) Τα προβαλλόμενα «ελατήρια» και απωθήσεις (δηλ. μη ομολογημένα κίνητρα) αποκρύπτουν συχνά από τον ίδιο τον πράττοντα τις πραγματικές κινήτριες δυνάμεις για την τέλεση της πράξης του, κατά τρόπο ώστε σε τέτοιες περιπτώσεις ακόμη και η υποκειμενικά ειλικρινής ομολογία έχει σχετική μόνον αξία. Στην περίπτωση αυτή, το καθήκον της κοινωνιολογίας είναι να εξακριβώσει και να διαπιστώσει ερμηνευτικά τα πραγματικά κίνητρα του πράττοντος, έστω κι αν αυτά δεν έχουν (ή τις περισσότερες φορές δεν έχουν πλήρως) γίνει συνειδητά στον

πράττοντα ως νόημα που έχει αποδοθεί in concreto στην πράξη. Τούτο είναι η οριακή περίπτωση της ερμηνείας του νοήματος. β) Εξωτερικές εκδηλώσεις της πράξης ενός ανθρώπου, που φαίνονται σ' έναν παρατηρητή ότι είναι «ίδια» ή «όμοια», μπορούν πραγματικά να στηρίζονται σε εξαιρετικά διαφορετικές νοηματικές αλληλουχίες στον πράττοντα ή στους πράττοντες. Τότε, μολονότι οι καταστάσεις φαίνονται επιφανειακά σαν «ομοιόμορφες», τις κατανοούμε ή τις ερμηνεύουμε μ' ένα πάρα πολύ διαφορετικό, συχνά άμεσα αντίθετο νόημα. (Τέτοια παραδείγματα αναφέρει ο Simmel στο έργο του *Probleme der Geschichtsphilosophie*). γ) Οι πράττοντες άνθρωποι αντιμετωπίζουν πάρα πολύ συχνά συγκεκριμένες καταστάσεις με αντίθετα και αντιμαχόμενα μεταξύ τους κίνητρα, τα οποία «κατανοούμε» στο σύνολό τους. Σε εξαιρετικά πολλές περιπτώσεις όμως, γνωρίζουμε από την πείρα ότι στις μεταξύ τους όμοια κατανοήσιμες νοηματικές αλληλουχίες, που συνήθως εκφράζονται στην πράξη, δεν είναι δυνατό ούτε κατά προσέγγιση να εκτιμήσουμε τη σχετική ισχύ των μεταξύ τους «συγκρουόμενων κινήτρων», και πάρα πολύ συχνά δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την εκτίμησή μας. Μόνον η πραγματική έκβαση από τη σύγκρουση αυτών των κινήτρων παρέχει οτέρη βάση για να κάνουμε σχετική εκτίμηση. Ο έλεγχος της κατανοητής ερμηνείας του νοήματος δια της επιτυχίας ή όχι της πράξης, δηλ. δια της πραγματικής έκβασης των συμβάντων, είναι απαραίτητος, όπως σε κάθε υπόθεση. Ο έλεγχος αυτός μπορεί να επιτευχθεί με σχετική ακρίβεια, δυστυ-

χώς, μόνο σε λίγες και πάρα πολύ ιδιόμορφες περιπτώσεις, που ενδείκνυνται για το σκοπό αυτό, με ψυχολογικό πείραμα. Η προσέγγιση σε ικανοποιητικό βαθμό ακριβείας είναι εξαιρετικά διαφορετική στις (επίσης περιορισμένες) περιπτώσεις μαζικών φαινομένων, που μπορούν να μετρηθούν και να σταθμισθεί ο καταλογισμός τους με σαφήνεια από τη στατιστική. Κατά τα λοιπά, υπάρχει μόνο η δυνατότητα της σύγκρισης όσο το δυνατόν περισσότερων εκδηλώσεων της ιστορικής ή καθημερινής ζωής, που ενώ είναι κατά τα άλλα ομοειδή, διαφέρουν σύγχρονως ως προς ένα αποφασιστικό σημείο: το κίνητρο ή την αφορμή της πράξης που ερευνάται κάθε φορά ως προς την πρακτική της σημασία και τούτο αποτελεί το σημαντικό καθήκον της συγκριτικής κοινωνιολογίας. Συχνά βέβαια μένει δυστυχώς μόνο το αβέβαιο μέσον του «θεωρητικού πειράματος», δηλαδή η συνέχιση με τη σκέψη επιμέρους τμημάτων της αιτιολογικής αλυσίδας και της κατασκευής εκ των υστέρων της πιθανής πορείας, προκειμένου να φθάσουμε σ' έναν αιτιώδη καταλογισμό.

Ο λεγόμενος «νόμος του Gresham» π.χ. είναι μια ορθολογικά εναργής ερμηνεία της ανθρώπινης πράξης υπό ορισμένες συνθήκες, και με την ιδεοτυπική προϋπόθεση ότι θα επακολουθήσει καθαρά ορθολογική κατά το σκοπό πράξη. Κατά πόσον πραγματικά ανταποκρίνεται στο νόμο αυτό η πράξη μπορεί να επαληθευτεί μόνον από την εμπειρία (η οποία εκφράζεται τελικά, καταρχήν, τρόπον τινά «στατιστικά») της πραγμα-

τικής εξαφάνισης από την κυκλοφορία των υποτιμημένων νομισμάτων. Στην περίπτωση αυτή η εμπειρία μας παρουσιάζει πραγματικά μεγάλο βαθμό ακρίβειας. Στην πραγματικότητα, η πορεία για τη γνώση είναι η ακόλουθη: προηγούνται οι εμπειρικές παρατηρήσεις και έπειτα διατυπώνεται η ερμηνεία. Χωρίς αυτή την εύστοχη ερμηνεία είναι φανερό ότι η ανάγκη μας για αιτιώδη εξήγηση θα έμενε ανικανοποίητη. Από την άλλη πλευρά, χωρίς την απόδειξη ότι αυτό που υποθέσαμε θεωρητικά ως πρόσφορη ερμηνεία της πορείας της συμπεριφοράς, συμβαίνει σε κάποιο βαθμό και στην πραγματική πορεία της συμπεριφοράς, ένας τέτοιος «νόμος», όσο εναργής κι αν ήταν, θα ήταν για τη γνώση της πραγματικής πράξης μια κατασκευή δίχως αξία. Στο παράδειγμα αυτό η συμφωνία του νοηματικά αποχρώντος και της εμπειρικής επαλήθευσής του είναι απόλυτα ικανοποιητική, και οι περιπτώσεις είναι αρκετά πολυάριθμες ώστε να θεωρείται και η επαλήθευση αρκετά εξασφαλισμένη. Αλλά ας πάρουμε ένα άλλο παράδειγμα. Ο Ed. Meyer υποστήριξε* μια πνευματώδη υπόθεση για την αιτιώδη σημασία που είχαν οι μάχες στο Μαραθώνα, στη Σαλαμίνα, στις Πλαταιές για την ιδιομορφία στην εξέλιξη του ελληνικού (και γενικά του δυτικού) πολιτισμού. Η υπόθεση αυτή πηγάζει από τη νοηματική ερμηνεία μερικών χαρακτηριστικών γεγονό-

* Βλ. Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums*, 1901, τόμ. III, σελ. 420, 444 επ.

των (συμπεριφορά των ελληνικών μαντείων και των προφητών απέναντι στους Πέρσες) και πρέπει να βρει εμπειρική υποστήριξη μόνο μ' εκείνο το εμπειρικό υλικό που παρέχουν τα παραδείγματα της συμπεριφοράς των Περσών σε περιπτώσεις νίκης τους (όπως στην Ιερουσαλήμ, στην Αίγυπτο, στη Μικρά Ασία): από πολλές όμως απόψεις η επαλήθευση αυτή πρέπει κατ' ανάγκην να παραμένει ατελής. Η σημαντική ορθολογική ενάργεια της υπόθεσης αυτής πρέπει εδώ κατ' ανάγκην να χρησιμεύσει ως ενίσχυση της επιχειρηματολογίας. Ωστόσο, σε πάρα πολλές περιπτώσεις ιστορικού καταλογισμού που φαίνεται πολύ εναργής, δεν υπάρχει δυνατότητα ούτε και μιας μόνον τέτοιας επαλήθευσης, όπως ήταν δυνατή τελικά στην τελευταία περίπτωση. Ύστερα από αυτά ο ιστορικός καταλογισμός αναγκαστικά παραμένει μία «υπόθεση».

7. «Κίνητρο» λέγεται μια νοηματική αλληλουχία που φαίνεται στον ίδιο τον πράττοντα ή στον παρατηρητή ως νοηματική «αιτία» μιας συμπεριφοράς. «Αποχρώσα ως προς το νόημα» (*Sinnhaft adäquat*) λέγεται μία συγκροτημένη πορεία της συμπεριφοράς, στο βαθμό που η σχέση των συστατικών στοιχείων της αναγνωρίζεται από μας, σύμφωνα με τους συνήθεις κατά μέσον όρο τρόπους που σκεφτόμαστε και αισθανόμαστε, ως μια «τυπική» νοηματική αλληλουχία (συνηθίζουμε να τη λέμε «ορθή»). Εξάλλου, ονομάζουμε «αιτιωδώς αποχρώσα» μια ακολουθία γεγονότων, στο βαθμό που, κατά τους κανόνες της εμπειρίας, υπάρχει πιθανότητα ότι πά-

να θα εκτυλίσσεται πραγματικά κατά τρόπο ομοιόμορφο. (Ένα παράδειγμα: αποχρώσα μετά νοήματος, με την έννοια που έχει η λέξη αυτή, είναι, σύμφωνα με τους συνήθειες σε μας κανόνες του υπολογισμού ή της σκέψης, η ορθή λύση ενός αριθμητικού προβλήματος. Αιτιωδώς αποχρώσα ερμηνεία του ίδιου φαινομένου, εξάλλου, είναι –στο πεδίο της στατιστικής στάθμισης– η ορθή ή «σφαλερή» λύση του ίδιου προβλήματος, σύμφωνα με τους κανόνες που επαληθεύονται από την εμπειρία, άρα και σύμφωνα μ' ένα τυπικό «λάθος υπολογισμού» ή μία τυπική «απόκριψη του προβλήματος». Αιτιώδης εξήγηση λοιπόν σημαίνει τη διαπίστωση ότι, σύμφωνα με έναν πιθανολογικό κανόνα δεκτικό σταθμίσεως κατά οποιοδήποτε τρόπο, και στη –σπάνια– ιδεατή περίπτωση δυνάμενο να εκφρασθεί αριθμητικά, σε ένα ορισμένο παρατηρημένο συμβάν (εσωτερικό ή εξωτερικό) ακολουθεί (ή εμφανίζεται συγχρόνως με αυτό) ένα άλλο ορισμένο συμβάν.

Ορθή αιτιώδης ερμηνεία μιας συγκεκριμένης πράξης σημαίνει ότι η εξωτερική πορεία και το κίνητρο έχουν επιτυχώς συλληφθεί και, ταυτόχρονα, η σχέση τους έχει γίνει νοηματικά κατανοητή. Ορθή αιτιώδης ερμηνεία μιας τυπικής πράξης (κατανοητός τύπος πράξης) σημαίνει ότι η πορεία των γεγονότων που θεωρείται ως τυπική, φαίνεται να είναι (σε οποιονδήποτε βαθμό) αφενός νοηματικά αποχρώσα, αφετέρου αιτιωδώς αποχρώσα. Εάν λείπει το νοηματικό αποχρόν, τότε υπάρχει μόνον μια ακατανόητη (ή μόνον ατελώς κατανοητή) στατιστική πιθανότητα, ακόμη και στην περι-

πτωση της μεγαλύτερης κανονικότητας της πορείας της πράξης (τόσο για την εξωτερική όσο και για την εσωτερική ψυχική πορεία της), και όταν ακόμη η πιθανότητα της μπορεί ακριβώς να προσδιορισθεί αριθμητικά. Εξάλλου, για το εύρος των κοινωνιολογικών μας γνώσεων, ακόμη και η εναργέστερη νοηματικώς αποχρώσα κατάσταση προσλαμβάνει τη σημασία μιας ορθής αιτιακής διαπίστωσης μόνον στο μέτρο που παρέχεται η απόδειξη της ύπαρξης μιας (με οποιοδήποτε τρόπο προσδιορίσιμης) πιθανότητας να ακολουθεί πραγματικά η πράξη την εμφανιζόμενη ως νοηματικά πρόσφορη διαδοχή, με προσδιορίσιμη συχνότητα ή προσέγγιση (κατά μέσον όρο ή στην «καθαρή» περίπτωση). Μόνον εκείνες οι στατιστικές κανονικότητες οι οποίες ανταποκρίνονται σ' ένα κατανοητό, υποκειμενικά προσδιορισμένο νόημα μιας κοινωνικής πράξης, είναι (με την έννοια που χρησιμοποιούμε εδώ τη λέξη) κατανοητοί τύποι πράξης, δηλ. «κοινωνιολογικοί κανόνες». Μόνον εκείνες οι ορθολογικές κατασκευές μιας πράξης κατανοητής, από άποψη υποκειμενικού νόηματος, αποτελούν κοινωνιολογικούς τύπους του πραγματικού γίνεσθαι, οι οποίες μπορούν, τουλάχιστον με κάποια προσέγγιση, να παρατηρηθούν στην πραγματικότητα. Δεν συμβαίνει όμως, παράλληλα με τη συναγωγήμη νοηματική προσφορότητα της πράξης, να προκύπτει πάντα και η πραγματική πιθανότητα να λαμβάνει χώρα συχνότερα η αντίστοιχη πορεία της. Αλλά εάν συμβαίνει τούτο, μόνον η εξωτερική εμπειρία μπορεί να το δείξει σε κάθε περίπτωση. Υπάρχει στατιστική για γεγονότα

γυμνά από κάθε νόημα (όπως στατιστική θνησιμότητας, στατιστική φαινομένων κόπωσης, στατιστική παραγωγικής απόδοσης των μηχανών, στατιστική βροχοπτώσεων), όπως ακριβώς με την ίδια έννοια υπάρχει στατιστική φαινομένων που συνδέονται με κάποιο νόημα. Κοινωνιολογική στατιστική όμως υπάρχει μόνον σε περιπτώσεις νοηματικών φαινομένων (στατιστική εγκλήματος, στατιστική επαγγελματών, στατιστική τιμών, στατιστική καλλιέργειας της γης). (Περιπτώσεις στις οποίες περιέχονται και τα δύο στοιχεία είναι φυσικά συχνές, λ.χ. η στατιστική της συγκομιδής).

8. Συμβάντα και κανονικότητες που επειδή δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως «κοινωνιολογικά γεγονότα» ή κανόνες, με την έννοια που χρησιμοποιούμε εδώ τη λέξη, επειδή είναι ακατανόητα, δεν είναι φυσικά για τούτο λιγότερο σημαντικά· ούτε είναι λιγότερο σημαντικά και για την κοινωνιολογία, με την έννοια που χρησιμοποιούμε εδώ τη λέξη, (που περιέχει έναν περιορισμό στην «κατανοούσα κοινωνιολογία» (verstehende Soziologie), τον οποίο δεν έχει την πρόθεση και δεν μπορεί να επιβάλει σε κανένα). Τέτοια φαινόμενα, μεθοδικώς είναι αναπόφευκτο, μετατοπίζονται σε μία άλλη περιοχή από αυτήν στην οποία εντάσσονται οι κατανοήσιμες πράξεις: αποτελούν «όρους», «αφορμές», «εμπόδια», «υποβοηθήσεις» για τις ίδιες τις πράξεις.

9. Πράξη, με την έννοια του προσανατολισμού του ατόμου προς τη νοηματική κατανόηση της ιδίας της συμπεριφοράς, υπάρχει, για μας, μόνον ως πράξη ενός ή περισσοτέρων μεμονωμένων ατόμων.

Για άλλους γνωστικούς σκοπούς, μπορεί να είναι χρήσιμο ή αναγκαίο να συλλαμβάνεται το κάθε μεμονωμένο άτομο π.χ. σαν μια ένωση «κυττάρων» ή ένα σύμπλεγμα βιοχημικών αντιδράσεων, ή να συλλαμβάνεται η «ψυχική» ζωή του σαν να αποτελείται από μεμονωμένα στοιχεία (αδιάφορο πώς μπορούν να χαρακτηρισθούν). Αναμφίβολα, με τη διαδικασία αυτή αποκτούμε πολύτιμες γνώσεις (αιτιώδεις κανόνες). Μόνον που δεν κατανοούμε τη συμπεριφορά αυτών των στοιχείων, όπως εκδηλώνεται σε κανόνες. Το ίδιο ισχύει και στα ψυχικά στοιχεία και μάλιστα όσο ακριβέστερα συλλαμβάνονται αυτά από φυσικοεπιστημονική άποψη, τόσο λιγότερο τα κατανοούμε. Για μια ερμηνεία του υποκειμενικού γόηματος, δεν είναι ποτέ αυτός ο κατάλληλος δρόμος. Αλλά για την κοινωνιολογία (με την έννοια που χρησιμοποιούμε εδώ τη λέξη, όπως και για την ιστορία), ακριβώς η νοηματική αλληλουχία της πράξης αποτελεί το αντικείμενο της γνώσης. Τη συμπεριφορά των φυσιολογικών μονάδων, όπως τα κύτταρα ή οποιοδήποτε άλλο είδος ψυχικών στοιχείων, μπορούμε (καταρχήν τουλάχιστον) να την παρατηρήσουμε ή να προσπαθήσουμε να τη συναγάγουμε από παρατηρήσεις, να ανεύρουμε κανόνες («νόμους») που τη διέπουν και να «εξηγήσουμε» αιτιακά με τη βοήθειά τους μεμονωμένα φαινόμενα (δηλ. να τα υπαγάγουμε σε κανόνες).

Ωστόσο, η ερμηνεία της πράξης λαμβάνει υπόψη τα συμβάντα αυτά και τους κανόνες μόνον τόσο, όσο και οποιαδήποτε άλλα γεγονότα που είναι ανεπίδεκτα ερμηνείας νόηματος (όπως π.χ. φυσικά, αστρονομικά, γεωλογικά, μετεωρολογικά, γεωγραφικά, βοτανικά, ζωολογικά, φυσιολογικά, ανατομικά, ψυχοπαθολογικά γεγονότα ξένα προς κάθε υποκειμενικό νόημα, ή αφορώντα τους φυσικοεπιστημονικούς όρους τεχνικών γεγονότων).

Για άλλους πάλι (π.χ. νομικούς) γνωστικούς ή πρακτικούς σκοπούς, μπορεί εξάλλου να είναι σκόπιμο ή και αναπόφευκτο να εξετάζουμε κοινωνικά μορφώματα (όπως το «κράτος», οι «συνεταιρισμοί», οι «ανώνυμες εταιρίες», τα «ιδρύματα»), σαν να ήταν μεμονωμένα άτομα (π.χ. σαν φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ή σαν δράστες νομικά σημαντικών πράξεων). Απεναντίας, για την κατανοούσα ερμηνεία της πράξης από την κοινωνιολογία, τα κοινωνικά αυτά μορφώματα δεν είναι παρά εκδηλώσεις και συσχετισμοί των ιδιαίτερων πράξεων μεμονωμένων ανθρώπων, δεδομένου ότι μόνον αυτοί είναι, για μας, κατανοητοί φορείς πράξεων προσανατολισμένων σ' ένα νόημα. Ωστόσο, και η κοινωνιολογία δεν μπορεί για τους σκοπούς της να αγνοήσει αυτά τα νοητικά μορφώματα, που είναι αντικείμενα άλλων επιστημονικών κλάδων. Γιατί η ερμηνεία της πράξης έχει προς αυτές τις συλλογικές έννοιες τις ακόλουθες τρεις σχέσεις:

α) Και η ίδια η κοινωνιολογία αναγκάζεται συχνά να χρησιμοποιήσει εντελώς όμοιες συλλογικές έννοιες

(συχνά χρησιμοποιεί τους ίδιους όρους), για να αποκτή-σει γενικά μια κατανοητή *ορολογία*. Η νομική, όπως και η καθημερινή γλώσσα, χαρακτηρίζει ως «κράτος» τόσο τη νομική «έννοια» όσο και εκείνη την πραγματική κατάσταση της κοινωνικής πράξης, για την οποία θέλουν να ισχύουν οι νομικοί κανόνες. Για την κοινωνιολογία, η πραγματική κατάσταση «κράτος» δεν αποτελείται αναγκαία ή, ακριβώς, μόνον από τα νομικώς σημαντικά συστατικά της στοιχεία. Και, οπωσδήποτε, για την κοινωνιολογία δεν υπάρχει καμιά συλλογική προσωπικότητα που «πράττει». Όταν η κοινωνιολογία μιλάει για «κράτος» ή για «έθνος» ή για «ανώνυμες εταιρίες» ή για «οικογένεια» ή για «στρατιωτικό σώμα» ή για παρόμοια μορφώματα εννοεί με αυτά *αποκλειστικά* ένα ορισμένο είδος πορείας της πραγματικής ή της κατασκευασμένης ως ενδεχόμενης κοινωνικής πράξης μεμονωμένων ατόμων. Έτσι, χρησιμοποιεί τη νομική έννοια λόγω της ακριβείας της και επειδή έχει καθιερωθεί στη ζωή, της αποδίδει όμως ένα εντελώς διαφορετικό νόημα.

β) Η ερμηνεία της πράξης πρέπει να λάβει υπόψη το θεμελιωδώς σημαντικό γεγονός: ότι τα συλλογικά εκείνα πλάσματα, είτε ανήκουν στην καθημερινή σκέψη ή στη νομική (ή σε οποιαδήποτε άλλη επιστημονική) σκέψη, αποτελούν παραστάσεις στο κεφάλι πραγματικών ανθρώπων (όχι μόνον των δικαστών και υπαλλήλων αλλά και του «κοινού»), εν μέρει σαν κάτι που υπάρχει, εν μέρει σαν κάτι που οφείλει να ισχύει, στο οποίο *προσανατολίζουν* τις πράξεις τους, και ότι, σαν

τέτοιες, έχουν μεγάλη, συχνά αποφασιστική, αιτιώδη σημασία για το είδος της πορείας των πράξεων των πραγματικών ανθρώπων. Τούτο ισχύει, προπάντων, όταν οι παραστάσεις αυτές αφορούν κάτι που *οφείλει* να ισχύει (ή να *μη* ισχύει). Π.χ. ένα σύγχρονο «κράτος» υπάρχει, σε σημαντικό βαθμό, ως σύμπλεγμα μιας ειδικής σύμπραξης ανθρώπων, επειδή ορισμένοι άνθρωποι προσανατολίζουν την πράξη τους προς την *πράταση* που έχουν ότι το κράτος υπάρχει ή οφείλει να υπάρχει έτσι, δηλ. ότι *ισχύουν* οι ρυθμίσεις εκείνου του νομικά προσανατολισμένου είδους. Για το θέμα αυτό θα κάνουμε λόγο αργότερα. Τέτοιες έννοιες χρησιμοποιούνται συνήθως όχι μόνον για να προσδιορίσουν τη νομική δεογτική ισχύ αλλά και τα πραγματικά γεγονότα. Βέβαια, η κοινωνιολογία, για τη δική της ορολογία, θα μπορούσε, αν και θα ήταν εξαιρετικά σχολαστικό και πλατεϊαστικό, να εξαλείψει εντελώς τέτοιες έννοιες και να τις αντικαταστήσει με εντελώς νεόπλαστες λέξεις (ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση, ούτε τούτο θα ήταν δυνατό).

γ) Η μέθοδος της λεγόμενης «οργανικής» κοινωνιολογίας (κλασικό παράδειγμά της είναι το πνευματώδες βιβλίο του Schaffle, *Bau und Leben des sozialen Körpers**), προσπαθεί να ερμηνεύσει την κοινωνική δραστηριότητα με αφετηρία το «όλο» (π.χ. μιας «λαϊκής οικονομίας»), μέσα στο οποίο ερμηνεύεται το άτομο και η συμπερι-

* Σ.τ.Μ.: *Δόμηση και ζωή του κοινωνικού σώματος.*

φορά του, παρόμοια όπως η φυσιολογία εξετάζει τη θέση ενός σημαντικού «οργάνου» του σώματος στην «οικονομία» του οργανισμού, δηλ. από την άποψη της συντήρησής του. (Ποβλ. την περίφημη διατύπωση από το σεμινάριο ενός φυσιολόγου: [παράγρ. X] «Η σπλήνα. Για τη σπλήνα, κύριοί μου, δεν γνώριζουμε τίποτε. Αυτά περί σπλήνας!»). Στην πραγματικότητα «εγνώριζε», φυσικά, αρκετά για τη σπλήνα – τη θέση, το μέγεθος, το σχήμα κλπ. – αλλά δεν γνώριζε τίποτε για τις «λειτουργίες» της, και αυτή η αδυναμία του τον έκανε να λέει ότι δεν «γνώριζουμε τίποτε»). Δεν μπορούμε να εξετάσουμε εδώ, κατά πόσο σε άλλες επιστήμες αυτός ο τρόπος της λειτουργικής θεώρησης των «μερών» ενός «συνόλου» πρέπει (αναγκαστικά) να είναι οριστικός. Είναι γνωστό ότι η βιοχημική και βιοφυσική θεώρηση του οργανισμού δεν θα μπορούσε, καταρχήν, να αρκασθεί σε αυτό. Για μια ερμηνεύουσα κοινωνιολογία μπορούν να λεχθούν, όσον αφορά τη λειτουργιστική ορολογία, δύο πράγματα: 1) Ότι χρησιμεύει για πρακτικούς σκοπούς εποπτικής παρουσίασης και προσωρινού προσανατολισμού (και ότη λειτουργία της αυτή είναι εξαιρετικά χρήσιμη και αναγκαία – ενώ ταυτόχρονα, σε περίπτωση που υπερέκτιμηθεί η γνωστική αξία της, μπορεί να είναι εξαιρετικά επιζήμια και να οδηγήσει σε εσφαλμένο εννοιολογικό ρεαλισμό). Και 2) η λειτουργιστική αυτή προσέγγιση είναι η μόνη η οποία, σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί να μας βοηθήσει να προσδιορίσουμε εκείνη την κοινωνική πράξη, που η ερμηνευτική κατανόησή της είναι *σημαντική* για την εξήγηση κάποιων

πραγματικών συσχετισμών. Αλλά στο σημείο αυτό ακριβώς αρχίζει η εργασία της κοινωνιολογίας (με την έννοια που δίνουμε εδώ στη λέξη). Στις περιπτώσεις των «κοινωνικών μορφωμάτων» (σε αντίθεση με τους «οργανισμούς»), είμαστε σε θέση να προσφέρουμε πάνω και πέρα από την απλή διαπίστωση των λειτουργικών συσχετισμών και κανόνων («νόμων»), δηλ. στην κατανόηση της συμπεριφοράς του κάθε συμμετέχοντος από μου. Κάτι τέτοιο είναι πάντα απροσπέλαστο για όλες τις «φυσικές επιστήμες» (με την έννοια του περιορισμού τους στη διατύπωση αιτιακών κανόνων για τα γεγονότα και τα μορφώματα και της «εξήγησης» από αυτούς του κάθε γεγονότος), ενώ δεν μπορούμε να «κατανοήσουμε» π.χ. τη συμπεριφορά των κυττάρων, αλλά μπορούμε μόνο να τη συλλάβουμε λειτουργικά και έπειτα να την καθορίσουμε σύμφωνα με τους κανόνες της πορείας της. Η αυξημένη αυτή επίδοση της ερμηνευτικής κατανόησης σε σχέση με την εξηγητική παρατήρηση, έχει φυσικά ως κόστος τον ουσιαστικά περισσότερο υποθετικό κι αποσπασματικό χαρακτήρα των αποτελεσμάτων που έχουμε με την ερμηνευτική κατανόηση. Αλλά, παρ' όλα αυτά, η κατανόηση αυτή είναι ακριβώς το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της κοινωνιολογικής γνώσης.

Εδώ δεν εξετάζουμε διόλου κατά πόσο η συμπεριφορά των ζώων μάς είναι κατανοητή και, αντίστροφα, κατά πόσο η δική μας συμπεριφορά είναι κατανοητή στα ζώα – και στις δύο περιπτώσεις το νόημα του όρου «κατανόηση» και η έκταση της εφαρμογής του θα ήταν εξαιρετικά αβέβαιο και προβληματικό. Επίσης, δεν ε-

ξετάζουμε εδώ κατά πόσο θα ήταν θεωρητικά δυνατή μια κοινωνιολογία των σχέσεων του ανθρώπου με τα ζώα – τα οικιακά και τα άγρια. (Πολλά ζώα «κατανοούν» την προσταγή, την οργή, την αγάπη, την εχθρότητα, και είναι φανερό ότι δεν αντιδρούν σε όλα αυτά αποκλειστικά με μηχανικό-ενστικτώδη τρόπο, αλλά, τρόπον τινά, και με συνειδητά νοηματικό τρόπο, προσανατολισμένο στην εμπειρία). Το μέτρο της ικανότητάς μας να διαισθανθούμε τη συμπεριφορά των «πρωτόγονων ανθρώπων» δεν είναι ουσιαστικά μεγαλύτερο. Δεν έχουμε ασφαλή μέσα για να καθορίσουμε την υποκειμενική κατάσταση στο ζώο, ή τα μέσα που διαθέτουμε είναι πάρα πολύ ανεπαρκή. Είναι γνωστό ότι τα προβλήματα της ψυχολογίας των ζώων έχουν τόσο ενδιαφέρον, όσο είναι και ακανθώδη. Ιδιαίτερα, είναι γνωστό ότι υπάρχουν τα πιο διαφορετικά είδη στην κοινωνική οργάνωση των ζώων: μονογαμικές και πολυγαμικές «οικογένειες», αγέλες, σμήνη και, τέλος, «κράτη» με καταμερισμό λειτουργιών. (Ο βαθμός στη λειτουργική διαφοροποίηση αυτών των κοινωνικών οργανώσεων των ζώων δεν έχει καμιά παραλληλότητα με το βαθμό της οργανικής ή μορφολογικής διαφοροποίησης στην εξέλιξη του κάθε είδους των ζώων. Έτσι, η λειτουργική διαφοροποίηση στους τερμίτες, άρα και τα τεχνουργήματά τους, είναι πολύ πιο διαφοροποιημένη παρά στα μυρμήγκια και στις μέλισσες). Εδώ είναι αυτονόητο ότι η καθαρά λειτουργική θεώρηση είναι συχνά το καθοριστικό στοιχείο, τουλάχιστον προς το παρόν, και ο ερευνητής οφείλει να αρκестθεί σε αυτό. Να ερευνηθεί

τις αποφασιστικές λειτουργίες για τη διατήρηση του είδους, δηλ. τη διατροφή, την άμυνα, την αναπαραγωγή και την ανάπλαση των εν λόγω ζωικών κοινωνιών για κάθε μεμονωμένο τύπο ατόμων («βασιλείς», «βασίλισσες», «εργάτες», «στρατιώτες», «κηφήνες», «ζώα αναπαραγωγής», «υποκατάστατα βασίλισσας» κλπ.). Πέραν τούτων, δεν έχουν υπάρξει για μακρό χρονικό διάστημα παρά θεώρητικές υποθέσεις και έρευνες, για να προσδιορισθεί ο βαθμός στον οποίο, από το ένα μέρος η κληρονομικότητα και από το άλλο μέρος το περιβάλλον, θα μπορούσαν να έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη αυτών των «κοινωνικών» καταβολών των ζώων. Τούτο ισχύει ιδιαίτερα για τις συζητήσεις ανάμεσα στον Götte και στον Weismann, η άποψη του οποίου για την «παντοδυναμία της φυσικής επιλογής» στηριζόταν σε μεγάλη έκταση σε εξωεμπειρικούς συλλογισμούς. Αλλά η σοβαρή έρευνα, φυσικά, με απόλυτη ομοφωνία δέχθηκε ότι ο περιορισμός στη λειτουργική γνώση είναι κάτι στο οποίο θα πρέπει κανείς να αρκεσθεί αναγκαστικά, όμως, όπως ελπίζεται, μόνον προσώρανά (βλ. π.χ. για την κατάσταση της έρευνας των τερμίτων το έργο του K. Escherich, 1909).

Θα ήταν ευκαίριο και εύκολο να συλλάβουμε τη «διατηρητική σημασία» των λειτουργιών κάθε διαφοροποιημένου τύπου. Επίσης, δεν είναι δύσκολο να εξετάσουμε βάσει της υπόθεσης της κληρονομιάς των ιδιοτήτων που αποκτήθηκαν, ή, αντίστροφα, βάσει του ότι δεν κληρονομήθηκαν κάποιες ιδιότητες, το πρόβλημα, πώς εξηγείται εκείνη η διαφοροποίηση και, ακόμη, τι

τύπου ερμηνεία αυτών των υποθέσεων προϋποθέτει η εξήγηση αυτή. Αλλά και τούτο δεν αρκεί, γιατί πρέπει ακόμη να γνωρίζουμε: 1) ποιοι παράγοντες έχουν αποφασιστική σημασία για τη διαφοροποίηση από την κατάσταση του ακόμη ουδέτερου, αδιαφοροποίητου αρχικού ατόμου. 2) Τι παρακινεί το διαφοροποιημένο άτομο να συμπεριφέρεται έτσι (κατά μέσον όρο), ώστε να εξυπηρετηθεί πραγματικά το συμφέρον για τη διατήρηση της διαφοροποιημένης ομάδας. Όπου η εργασία σημείωσε πρόοδο στην κατεύθυνση αυτή, τούτο συνέβη με την πειραματική απόδειξη (ή την υπόθεση) χημικών ερεθισμών ή φυσιολογικών γεγονότων (διαδικασία θρέψης, παρασιτικός ενουχισμός κλπ.), σε κάθε μεμονωμένο άτομο. Σήμερα θα μπορούσε δύσκολα ακόμη και ένας ειδικός να πει, κατά πόσο υπάρχει η προβληματική ελπίδα να καταστεί πειραματικά πιθανή η ύπαρξη «ψυχολογικού» ή «νοηματικού» προσανατολισμού. Μια πειραματικά ελέγξιμη εικόνα της ψυχής αυτών των κοινωνικών ζώων-ατόμων, που θα βασιζόταν στη νοηματική κατανόηση, φαίνεται ότι μπορεί να επιτευχθεί ως ιδεατός σκοπός μόνον σε στενά όρια. Οπωσδήποτε, από αυτό το πεδίο δεν μπορεί να περιμένουμε συμβολή για την «κατανόηση» της ανθρώπινης κοινωνικής πράξης, αλλά, απεναντίας, στο πεδίο της ψυχολογίας των ζώων εργαζόμαστε, και πρέπει να εργαζόμαστε, με ανθρώπινες αναλογίες. Μπορούμε ίσως πάνω σε αυτό το ζήτημα να περιμένουμε ότι αυτές οι αναλογίες θα μας είναι κάποτε χρήσιμες: π.χ. για το ζήτημα του σχετικού ρόλου στα αρχικά στάδια της ανθρώ-

πινής κοινωνικής διαφοροποίησης καθαρά μηχανικών-ενστικτωδών παραγόντων, σε σύγκριση με τους παράγοντες εκείνους, που είναι γενικά προσίτοι σε ερμηνεία του υποκειμενικού νοήματός τους: ευρύτερα, της *συνειδητά* ορθολογικής συμπεριφοράς τους. Η κατανοούσα κοινωνιολογία είναι αυτονόητο ότι θα πρέπει να έχει σαφή επίγνωση του γεγονότος ότι και στα αρχικά στάδια της ανθρωπότητας η πρώτη συνιστώσα επικρατούσε απόλυτα, και θα πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι και στα επόμενα στάδια της εξέλιξης η διάσταση αυτή είχε σταθερή συμβολή (και μάλιστα ότι η συμβολή αυτή είχε αποφασιστική σημασία). Κάθε «παραδοσιακή συμπεριφορά» (βλ. παράγρ. 2) και ευρέα στρώματα του «χαρίσματος» (βλ. παρακάτω κεφ. III)*, το οποίο αποτελεί το σπέρμα ψυχικής «μετάδοσης» και άρα τον φορέα τέτοιων κοινωνιολογικών «ερεθισμάτων για εξέλιξη», έχουν πολλές ομοιότητες προς διαδικασίες που μπορούν να συλληφθούν μόνον βιολογικά και δεν μπορούν να προσεγγιστούν με ερμηνευτική κατανόηση ή να εξηγηθούν βάσει των κινήτρων της πράξης, ή μπορούν μόνον αποσπασματικά, με μεταβάσεις που μόλις υποπίπτουν στην αντίληψή μας. Αλλά όλα αυτά δεν αποδεσμεύουν την κοινωνιολογία από το καθήκον που έχει, με επίγνωση των στενών ορίων στα οποία περιορίζεται, να προσφέρει αυτό μόνον που αυτή μπορεί να προσφέρει.

* Σ.τ.Μ.: Δεν περιέχεται στην παρούσα μετάφραση.

Οι διάφορες εργασίες του Othmar Spann είναι συχνά πλούσιες σε καλές ιδέες, παράλληλα βέβαια με περιπτώσιακές παρεξηγήσεις και προπάντων με επιχειρηματολογίες που στηρίζονται σε καθαρά αξιολογικές κρίσεις και δεν έχουν θέση σε μια εμπειρική έρευνα. Οι εργασίες αυτές όμως έχουν αναμφίβολα δίκαιο τονίζοντας τη σημασία (που άλλωστε κανείς δεν αμφισβήτησε σοβαρά) την οποία έχει η θέση του λειτουργικού προκαταρκτικού ζητήματος (που ο Spann την ονομάζει «ολική [ουνιβερσαλιστική] μέθοδο») για κάθε κοινωνιολογία. Οφείλει κανείς, βέβαια, να γνωρίζει πρώτα ποιο είδος πράξης είναι λειτουργικά σημαντικό, από την άποψη της «συντήρησης» (αλλά ακόμη, και προπάντων, για τη διάκριση της ιδιαιτερότητας του πολιτισμού) και από την άποψη της συνέχειας, ενός ορισμένου τύπου κοινωνικής πράξης με συγκεκριμένη κατεύθυνση, για να μπορεί έπειτα να θέσει το ερώτημα: πώς προκύπτει αυτή η πράξη; ποια κίνητρα την προσδιορίζουν; Πρέπει να γνωρίζει κανείς πρώτα: τι προσφέρει ένας «βασιλιάς», ένας «υπάλληλος», ένας «επιχειρηματίας», ένας «προαγωγός», ένας «μάγος» – δηλ. ποια τυπική «πράξη» (που οδηγεί στο να υπάγεται ιδιαίτερα αυτός σε μία από αυτές τις κατηγορίες) είναι *σημαντική* και πρέπει να ληφθεί υπόψη για την ανάλυση, πριν προχωρήσει κανείς σε αυτή την ανάλυση. (Τούτο σημαίνει ο όρος του H. Rickert «αξιολογική αναφορά» (Wertbezogenheit). Αλλά μόνον αυτή η ίδια η ανάλυση είναι αυτό που μπορεί και πρέπει να προσφέρει η κοινωνιολογική κατανόηση των πράξεων των τυπικά διαφοροποι-

ημένων ανθρωπίνων (και μόνον ανθρωπίνων) ατόμων. Οπωσδήποτε, πρέπει να αποφύγουμε την τεράστια παρεξήγηση να σκεφθούμε ότι μια «ατομιστική» μέθοδος σημαίνει και (με οποιαδήποτε δυνατή έννοια) ατομιστικές αξιολογήσεις, όπως επίσης πρέπει να αποφύγουμε την πλάνη ότι ο αναπόφευκτος (σχετικά) ορθολογικός χαρακτήρας του σχηματισμού των εννοιών σημαίνει την πίστη στην «κυριαρχία» ορθολογικών κινήτρων, ή ακόμη μια θετική αξιολόγηση του «ορθολογισμού». Ακόμη και μια σοσιαλιστική οικονομία θα έπρεπε κοινωνιολογικά να κατανοηθεί ερμηνευτικά εξίσου «ατομιστικά», δηλ. από την πράξη μεμονωμένων ατόμων – των τύπων των «λειτουργιών» που δρουν μέσα σε αυτήν – όπως ασ πούμε οι ανταλλακτικές σχέσεις με βάση τη θεωρία της οριακής χρησιμότητας (ή με μια «καλύτερη» μέθοδο που θα μπορούσε να βρεθεί, αλλά που σε αυτό το σημείο θα ήταν παρόμοια με τη θεωρία αυτή). Γιατί η πραγματικά εμπειρική κοινωνιολογική εργασία αρχίζει και στις οικονομίες αυτές με το ερώτημα: ποια κίνητρα προσδιόρισαν και προσδιορίζουν τους επιμέρους λειτουργούς και μέλη σε αυτή τη σοσιαλιστική «κοινότητα» να συμπεριφέρονται έτσι, ώστε να γεννηθεί η κοινότητα και να εξακολουθήσει να υπάρχει; Κάθε λειτουργικός σχηματισμός εννοιών (που ξεκινάει από το «όλο»), μπορεί να προσφέρει μόνον προκαταρκτική εργασία γι' αυτή την έρευνα, της οποίας ωστόσο η χρησιμότητα και η απόλυτη αναγκαιότητα – εάν προσφέρεται σωστά – είναι φυσικά αναμφισβήτητη.

10. Οι «νόμοι», όπως συνήθως χαρακτηρίζονται πολλές γενικεύσεις που κάνει η κατανοούσα κοινωνιολογία – π.χ. ο «νόμος» του Gresham – είναι τυπικές πιθανότητες, οι οποίες ισχυροποιούνται από την παρατήρηση μιας πορείας του κοινωνικού πράττειν που πρέπει να αγαμένεται, εφόσον υπάρξουν συγκεκριμένα πραγματικά δεδομένα. Οι τυπικές αυτές πιθανότητες γίνονται κατανοητές βάσει των τυπικών κινήτρων και του γοήματος που τυπικά αποδίδεται από τους δρώντες. Οι πιθανότητες αυτές είναι κατανοητές και μονοσήμαντες στο μέγιστο βαθμό, εφόσον η τυπικά παρατηρούμενη πορεία της πράξης μπορεί να κατανοηθεί από την άποψη καθαρά ορθολογικής επιδίωξης ενός σκοπού (ή όταν ένας τέτοιος, θεωρητικά κατασκευασμένος, τύπος μπορεί να χρησιμοποιηθεί από λόγους μεθοδολογικής σκοπιμότητας για το σκοπό της έρευνας). Σε τέτοιες περιπτώσεις η σχέση ανάμεσα στο μέσο και στο σκοπό μπορεί να κατανοηθεί μονοσήμαντα με βάση τους κανόνες της εμπειρίας (στην περίπτωση που θεωρείται ότι το μέσον είναι «αναπόφευκτο» για την επιδίωξη του σκοπού). Στην περίπτωση αυτή είναι βάσιμη η απόφαση ότι, εάν το πράττειν ήταν αυστηρά ορθολογικό κατά το σκοπό, θα έπρεπε να ακολουθήσει αυτή και όχι άλλη πορεία (επειδή για «τεχνικούς» λόγους οι δρώντες δεν έχουν στη διάθεσή τους, με δεδομένους τους σκοπούς τους, παρά μόνον αυτά και όχι άλλα μέσα για να υπηρετήσουν τους σκοπούς αυτούς). Η περίπτωση αυτή ακριβώς δείχνει, ταυτόχρονα, πόσο σφαλερό είναι να θεωρήσουμε ότι οποιαδήποτε «ψυχολογία» απο-

τελεί το τελικό «θεμέλιο» για την κατανοούσα κοινωνιολογία. Με τον όρο «ψυχολογία» εννοεί σήμερα καθένας κάτι άλλο. Εντελώς ορισμένοι μεθοδολογικοί σκοποί δικαιολογούν, σε μια φυσικοεπιστημονική εξέταση ορισμένων διαδικασιών, το χωρισμό των «φυσικών» από τα «ψυχικά» φαινόμενα, ο οποίος, με αυτή την έννοια, είναι ξένος στις επιστήμες που έχουν αντικείμενό τους την ανθρώπινη πράξη. Τα αποτελέσματα μιας ψυχολογικής επιστήμης, που ερευνά το «ψυχικό φαινόμενο» όντως αποκλειστικά με την έννοια της φυσικοεπιστημονικής μεθόδου και με μέσα των φυσικών επιστημών (μιας επιστήμης δηλ. που δεν ερμηνεύει, πράγμα που θα ήταν εντελώς διαφορετικό, την ανθρώπινη συμπεριφορά βάσει του νοήματος που αποδίδεται σε αυτήν) μπορούν φυσικά, όπως κι εκείνα μιας οποιασδήποτε άλλης επιστήμης, να έχουν κατά τη μεμονωμένη περίπτωση σημασία για την εξαγωγή κοινωνιολογικών συμπερασμάτων, και συχνά έχουν σε μεγάλο βαθμό. Συνεπώς, η κοινωνιολογία δεν έχει γενικά με την ψυχολογία καμιά στενότερη σχέση από εκείνη που έχει με όλες τις άλλες επιστήμες. Η πλάνη βρίσκεται στην έννοια του «ψυχικού» φαινομένου. Υποστηρίζεται ότι κάθε φαινόμενο που δεν είναι «φυσικό», είναι δίχως άλλο «ψυχικό». Αλλά το νόημα μιας σειράς μαθηματικών υπολογισμών που «εννοεί» κάποιος δεν είναι ωστόσο κάτι το «ψυχικό». Ο ορθολογικός στοχασμός ενός ανθρώπου, εάν τα αποτελέσματα μιας συγκεκριμένης πράξης θα εξυπηρετήσουν ή όχι ορισμένα συμφέροντα, δε μας γίνεται ούτε κατ' ελάχιστο περισσότερο

κατανοητός με «ψυχολογικές» σταθμίσεις. Αλλά ακριβώς με τέτοιες ορθολογικές προϋποθέσεις η κοινωνιολογία (καθώς και η οικονομική επιστήμη) οικοδομεί τους περισσότερους «νόμους» της. Αντίθετα, στην κοινωνιολογική εξήγηση των ανορθολογικοτήτων της πράξης, η κατανοούσα ψυχολογία αναμφίβολα μπορεί να προσφέρει πραγματικά σπουδαίες υπηρεσίες. Τούτο όμως δε μεταβάλλει τίποτε στο βασικό μεθοδολογικό ζήτημα.

11. Η κοινωνιολογία διαμορφώνει —όπως προϋπέθεσαμε επανειλημμένως ως αυτονόητο— έννοιες-τύπους και αναζητεί γενικούς κανόνες συμβάντων. Σε αντίθεση με την ιστορία, που επιδιώκει την αιτιώδη ανάλυση και τον καταλογισμό ατομικών πράξεων, δημιουργημάτων, προσωπικοτήτων, που είχαν σημασία για τον πολιτισμό. Ο σχηματισμός των εννοιών της κοινωνιολογίας παίρνει το υλικό του, σαν παραδείγματα, πολύ συχνά, αν και διόλου αποκλειστικά, από την πραγματικότητα του πράττειν, που είναι σημαντική και από την άποψη της ιστορίας. Η κοινωνιολογία διαμορφώνει τις έννοιές της και αναζητεί τους κανόνες της προπάντων και από την άποψη, εάν μπορεί να προσφέρει μίαν υπηρεσία στον ιστορικό αιτιώδη καταλογισμό των φαινομένων, που έχουν σημασία για τον πολιτισμό. Όπως σε κάθε γενικεύουσα επιστήμη, η ιδιομορφία των αφαιρέσεων της κοινωνιολογίας έχει ως συνέπεια ότι οι έννοιές της πρέπει να είναι, απέναντι στη συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα, σχετικά κενές από περιεχό-

μενο. Η κοινωνιολογία, για να εξουδετερώσει το μειονέκτημα αυτά, μπορεί να προσφέρει μεγαλύτερη μονοσημαντικότητα των εννοιών της. Η μεγαλύτερη αυτή μονοσημαντικότητα επιτυγχάνεται με την σε μεγαλύτερο δυνατό βαθμό αριστοποίηση της νοηματικής αντιστοιχίας, πράγμα που επιδιώκει ο σχηματισμός κοινωνιολογικών εννοιών. Η μεγαλύτερη αυτή αντιστοιχία μπορεί να πραγματοποιηθεί –και τούτο έχει μέχρι τώρα προπάλτων ληφθεί υπόψη– με ξεχωριστή πληρότητα στην περίπτωση *ορθολογικών* (κατά την αξία ή το σκοπό) εννοιών και κανόνων. Η κοινωνιολογία όμως επιδιώκει να συλλάβει και ανορθολογικά φαινόμενα (μυστικιστικά, προφητικά, πνευματικά, συγκινησιακά) με θεωρητικές έννοιες, και μάλιστα με έννοιες που αντιστοιχούν σε κάποιο *νόημα*. Σε όλες τις περιπτώσεις, ορθολογικές ή ανορθολογικές, η κοινωνιολογική ανάλυση απομακρύνεται από την πραγματικότητα και μας βοηθεί να την κατανοήσουμε στο μέτρο που προσδιορίζει το βαθμό *προσέγγισης* ενός ιστορικού φαινομένου προς μία ή περισσότερες από αυτές τις έννοιες, επιτρέποντας έτσι την υπαγωγή του φαινομένου σε αυτές. Το ίδιο ιστορικό φαινόμενο, π.χ. σ' ένα μέρος των συστατικών στοιχείων του, μπορεί να είναι φεουδαρχικό, σε άλλο «πατρογονικό», σε άλλο «γραφειοκρατικό» και σε άλλο «χαρισματικό». Για να δώσει ένα μονοσήμαντο νόημα σε αυτές τις λέξεις, η κοινωνιολογία είναι υποχρεωμένη να διαμορφώσει «καθαρούς» (ιδεατούς) τύπους αντιστοιχών μορφών, οι οποίοι, σε κάθε περίπτωση, παρουσιάζουν στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό την πληρέστερη

προσέγγιση του αντίστοιχου ολοκληρωμένου νοήματος. Αλλ' ακριβώς για τούτο σε αυτή την απόλυτα ιδεατή *καθαρή* μορφή, δεν μπορούν να βρεθούν πραγματικά φαινόμενα που να ανταποκρίνονται σε αυτούς τους ιδεατά κατασκευασμένους καθαρούς τύπους, ακριβώς όπως δεν μπορεί να βρεθεί μια φυσική αντίδραση, που είχε υπολογισθεί με την προϋπόθεση ενός απόλυτα κενού χώρου. Η κοινωνιολογική περιπτωσιολογία είναι δυνατή μόνον με τέτοιους καθαρούς τύπους. Είναι αυτονόητο ότι η κοινωνιολογία χρησιμοποιεί, κατά τις περιστάσεις, και τους *κατά μέσον όρο* τύπους ενός εμπειρικό-στατιστικού είδους. Τέτοιοι τύποι δε χρειάζονται ιδιαίτερη μεθοδολογική εξήγηση. Αλλά όταν η κοινωνιολογία μιλάει για «τυπικές» περιπτώσεις, εν αμφιβολία εννοεί πάντα τον ιδεατό τύπο, που μπορεί πάλι να είναι ορθολογικός ή ανορθολογικός, και που συνήθως είναι ορθολογικός (π.χ. στην οικονομική θεωρία είναι πάντα ορθολογικός), αλλά πάντα κατασκευάζεται κατά νοηματική αντιστοιχία.

Πρέπει να καταστεί σαφές ότι στο χώρο της κοινωνιολογίας «μέσος όρος» και «τύποι μέσων όρων» μπορούν να σχηματισθούν με κάποια σαφήνεια εκεί μόνον όπου πρόκειται για διαφορές *βαθμού* σε νοηματικά ορισμένη συμπεριφορά, ποιοτικά ομοειδή. Τούτο μπορεί να συμβεί. Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις μιας ιστορικά και κοινωνιολογικά σημαντικής πράξης τα κίνητρα που την επηρεάζουν είναι ποιοτικά *ετερογενή*, και τότε είναι εντελώς αδύνατο να βγάλουμε ένα «μέσο όρο» με κυριολεκτική έννοια. Οι ιδεοτυπικές εκεί

νες κατασκευές του κοινωνικού πράττειν, που επιχειρεί π.χ. η οικονομική θεωρία, είναι λοιπόν «ξένες προς την πραγματικότητα», εφόσον γενικά προβάλλουν –σε αυτή την περίπτωση– το ερώτημα: πώς θα έπρεπε να διαμορφωθεί στην ιδεατή περίπτωση μία πράξη προσανατολισμένη ορθολογικά κατά το σκοπό, και μάλιστα προς οικονομικούς μόνο σκοπούς, έτσι ώστε η πραγματική πράξη που τουλάχιστον συγκαθορίζεται από παραδοσιακά εμπόδια, πάθη, πλάνες, διεισδύσεις μη οικονομικών σκοπών ή ενδοιασμών: α) να μπορεί να γίνει καταννητή στο βαθμό που η πράξη αυτή πράγματι στη συγκεκριμένη περίπτωση έχει καθορισθεί οικονομικά με ορθολογικό κατά το σκοπό τρόπο, ή κατά μέσο όρο καθορίζεται έτσι· β) να μπορεί να διευκολυνθεί η γνώση των πραγματικών της κινήτρων με την απόσταση ακριβώς της πραγματικής από την ιδεοτυπική πορεία της πράξης:

Εντελώς αντίστοιχη θα ήταν η πορεία μιας ιδεοτυπικής κατασκευής μιας συμπεριφοράς, που θα ήταν μυστικιστικά προσανατολισμένη ή αδιάφορη για την εγκόσμια ζωή (π.χ. για την πολιτική και την οικονομία). Όσο αυστηρότερα και πιο μονοσήμαντα κατασκευάζονται οι ιδεατοί τύποι, όσο περισσότερο γίνονται ξένοι προς τον κόσμο με την έννοια αυτή, τόσο καλύτερα μπορούν να προσφέρουν την υπηρεσία τους, από άποψη ορολογίας και ταξινόμησης, όσο και από ευρηματική άποψη. Ο συγκεκριμένος αιτιώδης καταλογισμός των ατομικών συμβάντων, που αποτελεί αντικείμενο της εργασίας της ιστορίας, ουσιαστικά δε διαφέρει από τη μέθοδο αυτή.

Όπως π.χ. όταν προσπαθούμε να εξηγήσουμε την πορεία της εκστρατείας του 1866, πρέπει να κάνουμε μια ιδεοτυπική (νοητή) κατασκευή τόσο για τον Moltke, όσο και για τον Benedek: πώς ο καθένας τους (υποθέτοντας ότι θα είχε πλήρη γνώση της δικής του κατάστασης, όπως και του αντιπάλου του) θα ενεργούσε. Έπειτα, θα μπορούσαμε να συγκρίνουμε τη νοητή αυτή κατασκευή με την πραγματική πορεία της συμπεριφοράς, και να φθάσουμε σε μια αιτιώδη εξήγηση των αποκλίσεων που παρατηρήσαμε, οι οποίες μπορεί να οφείλονται σε εσφαλμένη πληροφόρηση, σε πραγματικές πλάνες, σε λογικά σφάλματα, στην προσωπική ιδιοσυγκρασία ή σε εξωστρατηγικές δεσμεύσεις. Και εδώ χρησιμοποιείται έμμεσα μια ιδεοτυπική κατασκευή ορθολογισμού κατά το σκοπό.

Χαρακτήρα ιδεοτύπου έχουν οι έννοιες με τις οποίες η κοινωνιολογία κατασκευάζει τα μοντέλα της όχι μόνον εξωτερικά αλλά και εσωτερικά. Το πραγματικό πράττειν, στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων, εξελίσσεται σε μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από περιορισμένη συνείδηση ή από έλλειψη συνείδησης του «αποδιδόμενου σ' αυτό νόηματος». Το άτομο που «πράττει» μάλλον «αισθάνεται» αόριστα το νόημα της πράξης του, παρά έχει επίγνωση ή έχει «συνειδητοποιήσει» τούτο· ενεργεί στις περισσότερες περιπτώσεις σύμφωνα με το ένστικτο ή τη συνήθεια. Μόνο συμπτωματικά και σε μαζικές ομοιόμορφες πράξεις συχνά λίγων ατόμων αναδύεται στη συνείδηση το πλήρως αποτελεσματικό νόημα· δηλ. ένα νόημα που να είναι πλήρως συ-

νειδητό και εναργές, στην πραγματικότητα αποτελεί πά-
ντα μόνο μια οριακή περίπτωση. Το γεγονός αυτό οφεί-
λει να έχει πάντα υπόψη της κάθε κοινωνιολογική και
ιστορική έρευνα στην ανάλυση της *πραγματικότητας*.
Τούτο όμως δεν πρέπει να εμποδίζει το να σχηματίζει
η κοινωνιολογία τις έννοιές της με ταξινόμηση «αποδι-
δόμενου νοήματος», δηλ. έτσι σαν να εξελισσόταν
πραγματικά η πράξη έχοντας συνειδητά προσανατολι-
σθεί σ' ένα νόημα. Η κοινωνιολογία πρέπει συνεχώς να
έχει υπόψη της την απόσταση από την πραγματικότη-
τα, όταν πρόκειται για την έρευνα της πραγματικότη-
τας στη συγκεκριμένη της μορφή, και να επιδιώκει τον
προσδιορισμό της απόστασης αυτής κατά το βαθμό και
το είδος της.

Είναι συχνά αναγκαίο μεθοδολογικά να επιλεξου-
με ανάμεσα σε ασαφείς και σαφείς όρους, αλλά τότε
οι σαφείς όροι θα είναι εξωπραγματικοί και «ιδεοτυ-
πικοί». Στην περίπτωση αυτή όμως πρέπει να προτιμή-
σουμε επιστημονικά τους «ιδεοτυπικούς» όρους. (Βλ.
για όλα αυτά τη μελέτη στο «Archiv für Sozialwissen-
schaft», XIX και στις Gesammelte Aufsätze zur Wis-
senschaftslehre, σελ.176-214. Σ.τ.Μ.)

II. Η έννοια της κοινωνικής πράξης

1. Η κοινωνική πράξη (που συμπεριλαμβάνει και
την παράλειψη ή ανοχή) μπορεί να προσανατολισθεί σε
παρελθούσα, σε παρούσα και σε μέλλουσα αναμενόμε-
νη συμπεριφορά άλλων (εκδίκηση για προγενέστερες ε-
πιθέσεις, άμυνα σε παρούσα επίθεση, λήψη αμυντικών
μέτρων εναντίον μελλοντικών επιθέσεων). Οι «άλλοι»
μπορεί να είναι άτομα, που είναι γνωστά στον πράττο-
ντα, ή αόριστα πολλά άτομα, που είναι εντελώς άγνω-
στα (π.χ. «χρήμα» σημαίνει ένα μέσο ανταλλαγής, το ο-
ποίο γίνεται δεκτό από τον πράττοντα κατά την ανταλ-
λαγή, γιατί προσανατολίζει την πράξη του στην προσ-
δοκία ότι πολυάριθμα αλλά άγνωστα και αόριστα πολ-
λά άλλα άτομα είναι έτοιμα να το δεχθούν μελλοντικά
σε ανταλλαγή).

2. Κάθε είδους πράξη -και η εξωτερική πράξη- δεν
είναι κοινωνική πράξη, με την έννοια που δίνουμε εδώ
στη λέξη. Η εξωτερική πράξη δεν είναι κοινωνική εάν
προσανατολίζεται μόνον στις προσδοκίες της συμπερι-
φοράς άψυχων αντικειμένων. Η εσωτερική συμπεριφο-
ρά είναι τότε μόνον κοινωνική πράξη, όταν προσανα-
τολίζεται στη συμπεριφορά άλλων. Η θρησκευτική συ-
μπεριφορά π.χ. δεν είναι κοινωνική πράξη εάν μένει α-
πλώς στοχασμός, μοναχική προσευχή κλπ. Η οικονομι-
κή πράξη (ενός ατόμου) είναι τότε μόνον κοινωνική, ε-
φόσον λαμβάνει υπόψη της τη συμπεριφορά τρίτων. Έ-
τσι, εντελώς γενικά και τυπικά γίνεται κοινωνική, εφό-

σον λαμβάνει υπόψη ότι οι τρίτοι θα σεβασθούν το γεγονός ότι ο πράττων έχει πραγματική εξουσία διαθέσιμος πάνω στα οικονομικά αγαθά. Από υλική (περιεχομενική) άποψη, π.χ. όταν σε σχέση με την κατανάλωση του πράττοντος παίρνονται υπόψη και οι μελλοντικές ανάγκες των τρίτων, και το είδος της «αποταμίευσης» του πράττοντος προσανατολίζεται και στο γεγονός αυτό. Ή, σε περίπτωση παραγωγής, όταν βάση του προσανατολισμού του παραγωγού αποτελούν οι μελλοντικές ανάγκες τρίτων κλπ.

3. Κάθε επαφή των ανθρώπων δεν έχει κοινωνικό χαρακτήρα, αλλά μόνον η συμπεριφορά του ατόμου που έχει νόημα, η οποία προσανατολίζεται προς συμπεριφορά τρίτων. Π.χ. μια σύγκρουση δύο ποδηλατών είναι ένα απλό συμβάν, όπως ένα φυσικό γεγονός. Ενώ η προσπάθειά τους να αποφύγουν τη σύγκρουση και τις ύβρεις, τα ξυλοκοπήματα ή τη φιλική συζήτηση, που μπορεί να ακολουθήσουν τη σύγκρουση, θα αποτελούσε «κοινωνική πράξη».

4. Η κοινωνική πράξη δεν ταυτίζεται: α) με μια *ομοίμορφη* πράξη πολλών προσώπων, ούτε β) με κάθε πράξη που *επηρεάζεται* από τη συμπεριφορά άλλων προσώπων.

α) Εάν, όταν αρχίσει να βρέχει, ένα πλήθος ανθρώπων στο δρόμο ανοίγει την ομπρέλα του ταυτόχρονα, τότε (κανονικά) η πράξη του ενός δεν προσανατολίζεται προς την πράξη του άλλου, αλλά η πράξη όλων, ο-

μοίμορφα, προσανατολίζεται προς την ανάγκη για προστασία από τη βροχή.

β) Είναι γνωστό ότι η πράξη κάθε ατόμου επηρεάζεται από το απλό γεγονός ότι είναι μέσα σε μια τοπικά συνωστισμένη «μάζα» (αντικείμενο της έρευνας της «ψυχολογίας των μαζών», π.χ. του είδους της εργασίας του Le Bon). Στην περίπτωση αυτή έχουμε πράξη που *προσδιορίζεται* από τη μάζα. Ακόμη και διασκορπισμένες μάζες μπορούν να επηρεάσουν μαζικά τη συμπεριφορά μεμονωμένων ατόμων, καθώς η συμπεριφορά πολλών επιδρά ταυτόχρονα ή διαδοχικά (λ.χ. μέσω του Τύπου) πάνω στο άτομο, το οποίο και αισθάνεται αυτή την επίδραση. Ορισμένα είδη της αντίδρασης γίνονται δυνατά μόνον από το απλό γεγονός και μόνον ότι το άτομο αισθάνεται σαν τμήμα μιας «μάζας», άλλα είδη όμως δυσχεραίνονται από το γεγονός αυτό. Συνεπώς, είναι δυνατόν ένα ορισμένο γεγονός, ή ένας τρόπος ανθρώπινης συμπεριφοράς να προκαλέσουν τα πιο διαφορετικά αισθήματα: την ευθυμία, την οργή, τον ενθουσιασμό, την απελπισία και κάθε είδους πάθη, σε μια μαζική κατάσταση, που δε θα μπορούσαν να είχαν ακολουθήσει (ή δε θα μπορούσαν τόσο εύκολα να είχαν ακολουθήσει) εάν το άτομο ήταν μόνο. Αλλά, για το γεγονός ότι συνέβη τούτο, δεν είναι ανάγκη (τουλάχιστον σε πολλές περιπτώσεις) να υπάρχει *νόημα* στη σχέση ανάμεσα στη συμπεριφορά του ατόμου και στο γεγονός της θέσης του στη μάζα. Δεν έχουμε πρόθεση να ορίσουμε ως «κοινωνική πράξη», με την έννοια που δίνουμε εδώ στη λέξη, την πράξη της οποίας η πορεία απο-

τελεί αντίδραση, εν όλω ή εν μέρει, στην επίδραση του απλού γεγονότος της «μάζας», καθαρά σαν τέτοιας, και η οποία δε *συσχετίζει* το νόημά της με το γεγονός αυτό. Ωστόσο, η διάκριση φυσικά είναι εξαιρετικά ρευστή. Γιατί, όχι μόνο π.χ. στην περίπτωση της επίδρασης του δημαγωγού, αλλά συχνά και στην περίπτωση της συμπεριφοράς του ίδιου του κοινού των μαζών, μπορεί να υπάρχει διαφορετικού μεγέθους και διαφορετικού νόηματος σχέση προς το γεγονός ότι λαμβάνουν χώρα μέσα στη «μάζα». Ακόμη, η απλή «μίμηση» ξένης πράξης (όπως εκείνη που τη σημασία της δικαιολογημένα τονίζει ο G. Tarde), δεν μπορεί εννοιολογικά να είναι *ειδικά* «κοινωνική πράξη», εάν προκύπτει μόνον ως αντίδραση του ατόμου, χωρίς νοηματικό προσανατολισμό της δικής του πράξης στην ξένη πράξη. Τα όρια είναι τόσο ρευστά, ώστε η διάκριση συχνά φαίνεται ότι δύσκολα μπορεί να γίνει. Το απλό γεγονός όμως ότι κάποιο πρόσωπο συμβαίνει να υιοθετεί κάποια συμπεριφορά, που του φαίνεται ότι τον εξυπηρετεί και που γνώρισε από κάποιον άλλο, δεν είναι κοινωνική πράξη με τη δική μας έννοια. Η πράξη αυτή δεν προσανατολιζεται στη συμπεριφορά άλλου ατόμου, αλλά ο πράττων, από την παρατήρηση της συμπεριφοράς του άλλου ατόμου, γνώρισε κάποιες αντικειμενικές δυνατότητες και προσανατολίσθηκε προς αυτές. Η πράξη του είναι προσδιορισμένη *αιτιακά*, όχι όμως νοηματικά, από την πράξη των άλλων. Απεναντίας, εάν π.χ. γίνεται μίμηση ξένης συμπεριφοράς, γιατί είναι «της μόδας» ή είναι παραδοσιακή ή υποδειγματική ή προκαλεί κοινωνική

διάκριση ή για παρόμοιους λόγους, τότε υπάρχει αναφορά του νοήματος, και μάλιστα αναφέρεται είτε στη συμπεριφορά εκείνου το οποίο ο δρών μιμείται, είτε στη συμπεριφορά τρίτων προσώπων είτε και στα δύο.

Ανάμεσα στις περιπτώσεις αυτές υπάρχουν φυσικά ενδιάμεσες περιπτώσεις. Και οι δύο παραπάνω περιπτώσεις: ο προσδιορισμός της συμπεριφοράς από τη μάζα και η μίμηση, είναι ρευστές και αποτελούν οριακές περιπτώσεις κοινωνικής πράξης, όπως θα τις συναντήσουμε συχνά, λ.χ. στο παραδοσιακό πράττειν (παράγρ. 2). Η αιτία της ρευστότητας σε αυτές, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, έγκειται στο γεγονός ότι ο προσανατολισμός σε ξένη συμπεριφορά και το νόημα που δίνει το άτομο στην ίδια του την πράξη δεν μπορούν να προσδιοριστούν πάντοτε χωρίς αμφισημίες, ούτε είναι πάντοτε *συνειδητά*, ακόμη σπάνιότερα συμβαίνει να είναι ολότελα *συνειδητά*. Η απλή «επίδραση» και ο «προσανατολισμός» σε κάποιο νόημα δεν μπορούν συνεπώς πάντοτε να διακριθούν με σιγουριά. Αλλά, εννοιολογικά, πρέπει να κάνουμε τη διάκριση αυτή και είναι αυτονόητο ότι η «αντιδραστική» μόνον μίμηση έχει τουλάχιστον την ίδια κοινωνιολογική σημασία με εκείνη που έχει η «κοινωνική πράξη», με την κυριολεκτική έννοια. Η κοινωνιολογία δεν περιορίζεται διόλου μόνον στην «κοινωνική πράξη» αλλά αυτή αποτελεί απλώς το κεντρικό αντικείμενό της (για το είδος της κοινωνιολογίας που αναπτύσσουμε εδώ), που μπορούμε να πούμε ότι είναι *συστατικό* στοιχείο της ως επιστήμης. Αλλά

τούτο δε συνεπάγεται καμιά κρίση για τη σπουδαιότητα του αντικειμένου της αυτού σε σχέση με άλλα αντικείμενα.

2. Προσδιοριστικές αιτίες της κοινωνικής πράξης

Όπως κάθε πράξη, και η κοινωνική πράξη μπορεί να προσδιορισθεί: 1) *Ορθολογικά κατά το σκοπό* (Zweckrational), δηλ. από τις προσδοκίες της συμπεριφοράς αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου και των άλλων ανθρώπων, και από τη χρησιμοποίηση των προσδοκιών αυτών ως «όρων» ή ως «μέσων», για την επιτυχία των σκοπών που ο πράττων έχει ορθολογικά επιδιώξει και σταθμίσει. 2) *Ορθολογικά κατά την αξία* (Wertrational) μέσω της συνειδητής πίστης στην απόλυτη ευταξία (ηθική, αισθητική, θρησκευτική ή όπως αλλιώς μπορεί να ερμηνευθεί) μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς, καθαρά ως τέτοιας, και ανεξαρτήτως επιτυχίας. 3) *Συναισθηματικά* (Affektuell), ειδικότερα *συγκινησιακά*, από πραγματικά πάθη και συναισθηματικές καταστάσεις του πράττοντος. 4) *Παραδοσιακά* (Traditionaal), δηλ. από μία συνήθεια που έχει καταστεί βίωμα.

1. Η αυστηρά παραδοσιακή συμπεριφορά –όπως και η μίμηση, η οποία αποτελεί καθαρή αντίδραση σε κάτι (βλ. την προηγούμενη παράγρ. 1) – βρίσκεται εντελώς στα όρια, και συχνά πέρα από αυτό που μπορεί κανείς να ονομάσει, γενικά, νοηματικά προσανατολισμένο πράττειν. Γιατί, πάρα πολύ συχνά, είναι μια ασαφής αντίδραση σε συνηθισμένους ερεθισμούς, που οδηγούν τη συμπεριφορά σε μια πορεία και σε μια στάση, που έχει ήδη βιώσει και επανειλημμένως ακολουθήσει. Το μεγάλο πλήθος των συνηθισμένων πράξεων στην καθημερινή ζωή προσεγγίζει τον τύπο αυτό, ο οποίος ανήκει, και μάλιστα όχι μόνον ως οριακή περίπτωση, στη συστηματική ανάπτυξη των εννοιών (όπως θα εξετάσουμε αργότερα) και η σύνδεσή του με τη συνήθεια, σε διαφορετικό βαθμό και νόημα, μπορεί συνειδητά να διατηρηθεί. Στην περίπτωση αυτή ο τύπος αυτός προσεγγίζει τον ανωτέρω τύπο υπ' αριθμόν 2.

2. Η αυστηρά συναισθηματική συμπεριφορά βρίσκεται επίσης στα όρια, και συχνά πέρα από τα όρια, μιας συμπεριφοράς που συνειδητά προσανατολίζεται σε ένα νόημα. Μπορεί να είναι ανεξέλεγκτη αντίδραση σε έναν ερεθισμό έξω από την καθημερινή συνήθεια. Πρόκειται για «εξαγνισμό», όταν η πράξη που προσδιορίζεται συναισθηματικά παρουσιάζεται σαν συνειδητή αποφόρτιση από τη συναισθηματική κατάσταση. Τότε η πράξη αυτή βρίσκεται τις περισσότερες φορές (όχι πάντα) ήδη σε μία πορεία προς την «εκλογίκευση αξιών» ή προς τη σκόπιμη πράξη ή και προς τα δύο.

3. Ο προσανατολισμός της πράξης σε ένα συναισθημα διακρίνεται από τον ορθολογικό κατά την αξία προσανατολισμό κατά το ότι ο τελευταίος επεξεργάζεται συνειδητά τις έσχατες κατευθύνσεις της πράξης, και προσανατολίζεται με συνέπεια και σχεδιασμένα προς αυτές. Επιπλέον, οι δύο τύποι έχουν κοινό στοιχείο ότι και για τους δύο το νόημα της πράξης δε βρίσκεται πέραν αυτής, στην επιτυχία της, αλλά στην ιδιαίτερη διάμορφωση της πράξης ως τέτοιας. Πράττει συναισθηματικά όποιος ικανοποιεί την ανάγκη του για εκδίκηση, για άμεση απόλαυση, για άμεση αφοσίωση, για μακάρια έκσταση ή για ξέσπασμα αισθημάτων (αδιάφορο αν είναι έντονης ή δυσδιάκριτης μορφής).

Καθαρά ορθολογικά κατά την αξία πράττει όποιος, χωρίς να υπολογίζει τις συνέπειες τις οποίες μπορεί να προβλέψει, πράττει σύμφωνα με αυτό που του επιτάσσει η πεποίθησή του περί καθήκοντος, αξιοπρέπειας, ομορφιάς, θρησκευτικού χρέους, ευσεβείας ή περί της σπουδαιότητας ενός «πράγματος», αδιάφορο ποίου είδους.

Ορθολογική κατά την αξία πράξη (με την έννοια της ορολογίας μας) είναι πάντα η πράξη που υπαγορεύεται από «προσταγές» ή «αιτήματα», τα οποία το άτομο πιστεύει ότι οφείλει να πραγματοποιήσει. Μιλάμε για ορθολογικότητα κατά την αξία μόνον εφόσον η ανθρωπινή πράξη προσανατολίζεται προς τέτοια αιτήματα, που αναφέραμε ως απόλυτες αξίες – κάτι που συμβαίνει πάντα μόνον σε έναν πάρα πολύ διαφορετικό βαθμό, αλλά, κατά το πλείστον, σε μια σχετικά ασήμαντη

σ. 81 → *
αποφορτίση

έκταση. Όπως θα δειχθεί, το είδος αυτό της συμπεριφοράς έχει αρκετή σημασία για να αποτελέσει έναν ιδιαίτερο τύπο, μολοντί πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι δεν έχουμε πρόθεση να διατυπώσουμε κάποια, τρόπων τινά, εξαντλητική ταξινόμηση των τύπων της συμπεριφοράς.

4. Ορθολογικά κατά το σκοπό πράττει όποιος προσανατολίζει την πράξη του προς το σκοπό, τα μέσα και τις παρεπόμενες συνέπειες, και έχει κατά τον προσανατολισμό αυτό της πράξης του σταθμίσει ορθολογικά τόσο τη σχέση μέσων προς σκοπούς, όσο και τη σχέση σκοπών προς παρεπόμενες συνέπειες, όσο τέλος και τη σχέση των διαφορετικών πιθανών σκοπών μεταξύ τους. Συνεπώς, δεν πράττει ούτε συναισθηματικά (και ιδιαίτερα συγκινησιακά), ούτε παραδοσιακά. Η επιλογή ανάμεσα στους ανταγωνιζόμενους και συγκρουόμενους σκοπούς και συνέπειες μπορεί, με τη σειρά της, να προσανατολίζεται ορθολογικά σε μίαν αξία. Στην περίπτωση αυτή η συμπεριφορά είναι ορθολογική κατά το σκοπό, μόνο κατά την επιλογή των μέσων. Εξάλλου, ο πράτων μπορεί, χωρίς να στηρίξει την επιλογή του ανάμεσα στους ανταγωνιζόμενους και συγκρουόμενους σκοπούς σε κάποιον κατά την αξία ορθολογισμό, που προσανατολίζεται σε «προσταγές» και «αιτήματα», να τους ιεραρχήσει απλώς ως δεδομένους ερεθισμούς υποκειμενικών αναγκών και μπορεί να σταθμίσει συνειδητά τη σειρά προτεραιότητάς τους· και κατόπιν μπορεί να προσδιορίσει την πράξη του έτσι, ώστε να ικανοποιη-

θούν οι ανάγκες του ανάλογα με τη σειρά προτεραιότητάς (αρχή της οριακής χρησιμότητας). Ο ορθολογικός προσανατολισμός της πράξης σε αξίες μπορεί επίσης να βρίσκεται σε διάφορες σχέσεις με την πράξη που προσανατολίζεται ορθολογικά κατά το σκοπό. [Από την άποψη όμως της πράξης που προσανατολίζεται ορθολογικά κατά το σκοπό, η πράξη που προσανατολίζεται ορθολογικά κατά την αξία είναι πάντα *ανορθολογική*. Και μάλιστα, όσο περισσότερο η αξία στην οποία προσανατολίζεται η πράξη ανυψώνεται σε απόλυτη αξία, τόσο περισσότερο ανορθολογική, με την έννοια αυτή, θεωρείται ότι είναι η πράξη. Γιατί, όσο περισσότερο απόλυτα αφοσιώνεται ο πράττων σε μια αξία ως αυτοσκοπό (καθαρή πίστη, ομορφιά, απόλυτη καλοσύνη, απόλυτη εκπλήρωση του καθήκοντος), τόσο λιγότερο σταθμίζει τις συνέπειες της πράξης του. Αλλά και ο απόλυτος ορθολογισμός κατά το σκοπό της πράξης δεν είναι ουσιαστικά παρά μία κατασκευασμένη, οριακή περίπτωση.

5. Η πράξη, ιδιαίτερα η κοινωνική πράξη, πάρα πολύ σπάνια προσανατολίζεται *μόνον* στον έναν ή στον άλλο τύπο. Επίσης, οι τύποι του προσανατολισμού αυτού της πράξης δεν αποτελούν διόλου εξαντλητικές ταξινόμησεις των τρόπων προσανατολισμού της πράξης, αλλά δημιουργήθηκαν *μόνον* για κοινωνιολογικούς σκοπούς· είναι εννοιολογικά καθαροί τύποι, στους οποίους η πραγματική πράξη προσεγγίζει περισσότερο ή λιγότερο, ή με τους οποίους — ακόμη συχνότερα — συνδυά-

Α.Κ.
 1. αρχή της
 2. αξίας
 / (επιπροσθέτως, ορθολογική)
 - βήματα προς το
 - αξία, παιδεία/αξία
 - αυτοσκοπός: αναφορ
 - και οι μέσοι + η
 - σκοπός και οι
 - εφόρους
 - έρωτα με το
 - φως και έρω
 - Επιστήμη και κοινων
 - 20 και 20, Επιστή
 - λόγος + κώδ
 - ή έρωτα και
 - 20 έρωτα και
 - 20 έρωτα και
 - 20 έρωτα και